ACADEMIA ROMÂNĂ

INSTITUTUL DE ISTORIE „NICOLAE IORGA"

STUDII ŞI MATERIALE DE ISTORIE MEDIE

VOLUMUL XIII

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

ACADEMIA ROMÂNĂ

INSTITUTUL DE ISTORIE „NICOLAE IORGA"

Revista „Studii și materiale de istorie medie" apare o dată pe an. În țară, abonamentele se primesc la: RODIPET S.A., Piața Presei Libere nr. 1, sect. 1, P.O. Box 33—57, Fax 401-2226407, tel. 401-6185103; 401-2224126, București, România; ORION PRESS INTERNATIONAL SRL, Șos. Oltenitei 35—37, sect. 4, P.O. Box 61-170, Fax 401-3122425; 401-6347145, tel. 401-6346345, București, România, AMCO PRESS SRL, Bd. Nicolae Grigorescu 29 A, ap. 66, sector 3, P.O. Box 57—88, Fax 401-3125109, tel. 401-6439390; 401-3125109, București, România.
La revue „Studii și materiale de istorie medie" paraît une fois par an. Toute commande à l'étranger pour les travaux parus aux Editions de l'Academie Roumaine sera adressée à RODIPET S.A., Piața Presei Libere nr. 1, sect. 1, P.O. Box 33-57, Fax 401-2226407, tel. 401-6185103; 401-2224126, București, România; ORION PRESS INTERNATIONAL, Șos. Oltenitei 35-37, sect. 4, P.O. Box 61-170, Fax 401-3122425; 401-6347145, tel: 401-6346345, București, România.

Adresa redacției:

B-dul Aviatorilor nr. 1

71261, București, tel. 6509045

ACADEMIA ROMÂNĂ

INSTITUTUL DE ISTORIE „NICOLAE IORGA”

STUDII ŞI MATERIALE
DE
ISTORIE MEDIE

Vol. XIII, 1995

SUMAR

NOTE

RECENZII

ACADEMIA ROMÂNĂ

INSTITUTUL DE ISTORIE „NICOLAE IORGA"

STUDII ȘI MATERIALE
DE
ISTORIE MEDIE

Volumul XIII, 1995

CONTENTS

NOTES

REVIEWS

MARII LOGOFEŢI AI MOLDOVEI LUI PETRU RAREŞ (I)

MARIA MAGDALENA SZÉKELY

Dregători mari şi mici, din sfatul domnesc sau de la ţinuturi şi oraşe, curteni, slujitori, oşteni, iată oamenii prin truda, harul şi credinţa cărora s-au împlinit vrerile domnilor noştri de demult. Despre unii dintre ei ştim din ce familii veneau, despre alţii ce *cursus honorum* au urmat, unii ne sunt cunoscuţi fiindcă au câştigat o bătălie, alţii fiindcă au înălţat un lăcaş de rugăciune. Sărăcia informaţiilor nu permite întocmirea unor lucrări de mare întindere despre sfetnicii domneşti, dar studii prosopografice, chiar inegale ca mărime şi densitate a ideilor, se pot elabora. Există şi modelul (unul din multele!) pentru o asemenea abordare, venit din spaţiul istoriografic german: teza de doctorat a doamnei Hedda Reindl despre *oamenii din jurul lui Baiazid II*[1]. Aplicând acest model la materialul nostru documentar şi apoi creând eu însămi unul, acolo unde specificul izvoarelor o cerea, mi-am propus o cercetare cu privire la *oamenii din jurul lui Petru Rareş*. Am pornit la drum, cum era firesc, cu personajele care au deţinut cea mai înaltă dregătorie în Moldova: marii logofeţi.



„Slujba lui este aceasta: are la dânsul pecetea cea mare, iscăleşte privilegiile, de asemenea şi decretele divanurilor domneşti. Tălmăceşte privilegiile, care se trimit către dânsul de la divan sau de la scaunul de judecată al domnului; judecăţile pentru bunurile nobiliare ereditare i se cuvin să le hotărască, precum şi hotărnicirea cu movile, dreapta împărţire a moşiilor. Când însă nu va fi el însuşi de faţă, trimite pe logofătul al doilea, sau subcancelar, sau pe altcineva, pe un credincios al său. Toată nobilimea de ţară, ce poartă nume de curteni, este sub ascultarea lui. Ca insignă a dregătoriei lui poartă un baston verde placat cu oscioare vopsite în galben auriu" [2], scria, la sfârşit de veac XVII, Miron Costin despre atribuţiile marelui logofăt al Moldovei. Câteva decenii mai târziu, Dimitrie Cantemir avea să consemneze, la rândul său: „Logofătul cel mare, pe care l-ai putea numi pe drept cancelarul suprem al domniei, întrece pe toţi ceilalţi prin cinste şi rang şi este prezidentul şi conducătorul tuturor sfaturilor. Mai întâi, el propune celorlalţi sfetnici cele ce domnul porunceşte să se discute şi, după ce adună părerile tuturor acestora, aduce la cunoştinţa domnului ceea ce s-a hotărât; apoi, dacă trebuie să se ceară ceva domnitorului în numele tuturor boierilor, el este cel care înfăţişează dorinţele celorlalţi, pe când aceştia tac; din această cauză a primit şi numele grecesc de *logothetes*. Pe lângă acestea, el mai are dreptul de a delimita hotarele şi de a judeca pricinile despre pământuri şi posesiuni, ca şi despre servi-

[1] Hedda Reindl, *Männer um Bayezid. Ein prosopographische Studie über die Epoche Sultan Bayezids II. (1481—1512)*, Berlin, 1983.

[2] Miron Costin, *Poema polonă*, în vol. *Opere*, ediţie critică de P.P. Panaitescu, Bucureşti, 1958, p. 387.

„Studii şi materiale de istorie medie", vol. XIII, p. 73—101, 1995

tuţile acestora; în acelaşi timp, este căpetenia curtenilor, adică a acelor nobili a căror spiţă n-a ajuns încă la rangul boieriei. El poartă ca semn al rangului său o bulă mai mare atârnată de gât cu un lanţ de aur şi un toiag în mână, bătut în aur. În timp ce Moldova era încă în stare înfloritoare, acestui rang îi era atribuită şi conducerea Moncastrului, care astăzi se numeşte Akerman; după ce însă acesta a fost răpit Moldovei prin puterea armelor turceşti, marelui logofăt i-au fost atribuite drept venit dijmele ţinutului Cernăuţilor"[3].

Din păcate, ambele izvoare narative citate sunt târzii, aşa încât nu se poate stabili care şi câte din atribuţiile marelui logofăt de la răscrucea veacurilor XVII—XVIII, le avea acest dregător în prima jumătate a secolului XVI. Un lucru este însă sigur: marea logofeţie era cea dintâi dregătorie în Moldova. Poate şi pentru faptul că ea necesita însuşiri deosebite şi mai ales ştiinţă de carte din partea celui care o ocupa. Or, la vremea aceea, nu toţi boierii moldoveni aveau deprinderea scrisului şi a cititului. Urmărind documentele, se pot, totuşi, depista unele îndatoriri ale marelui logofăt în veacurile XV-XVI[4].

Marele logofăt era şeful cancelariei şi, în această calitate, supraveghea redactarea actelor şi punea pecetea cea mare a ţării pe hrisoave. Om cu carte, probabil şi cunoscător de limbi străine, conducea adesea misiuni diplomatice. La poruncă domnească, făcea hotărnicii de proprietăţi. În timpul unor mari expediţii, lua parte la campanii, având, se pare, şi sarcini militare. În procesele pentru pământ, era obligat să verifice autenticitatea documentelor prezentate de părţi şi să le distrugă pe cele false. Foarte probabil, marele logofăt a început să aibă, la această vreme, şi dreptul de a judeca anumite pricini. Nu se poate preciza cu exactitate momentul în care a devenit mai-marele curtenilor; pe la jumătatea secolului XVII, avea deja această atribuţie: „logofăt mare, giudecătoriu şi alesătoriu de ocine, ispravnic pre o frunte de oameni de ţară, ce sînt curténi, şi giudecătoriu tuturor, cine-s cu strâmbătăţi în ţară, şi luător de samă tuturor, ispravnic celor ce sînt la curtea domnească", citim în *Letopiseţul Ţării Moldovei până la Aron vodă*[5].

Descrierile lăsate de Miron Costin şi Dimitrie Cantemir ne ajută să reconstituim felul în care era înveşmântat marele logofăt. Pe piept, peste caftan, îi strălucea un lanţ gros de aur cu un pandantiv mare (mai mare decât al celorlalţi dregători), iar în mână ţinea un toiag verde, împodobit cu plăcuţe de os şi bătut în aur.



Până la urcarea lui Petru Rareş pe tronul Moldovei, marea logofeţie a fost deţinută de mai mulţi boieri, dintre care unii, prin faptele şi calităţile lor deosebite, au rămas în amintirea urmaşilor şi se bucură astăzi de cuvenita atenţie din partea

[3] Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, traducere de Gh. Guţu, Bucureşti, 1973, p. 199—201.

[4] Vezi, pentru această problemă, şi C.C. Giurescu, *Contribuţiuni la studiul marilor dregătorii în secolele XIV şi XV*, în „Buletinul Comisiei istorice a României", V, 1927, p. 100—108; N. Stoicescu, *Sfatul domnesc şi marii dregători din Ţara Românească şi Moldova (sec. XIV—XVII)*, Bucureşti, 1968, p. 177—185; N. Grigoraş, *Instituţii feudale din Moldova*, I, *Organizarea de stat până la mijlocul sec. al XVIII-lea*, Bucureşti, 1971, p. 244—255; *Instituţii feudale din Ţările Române. Dicţionar*, coordonatori Ovid Sachelarie şi Nicolae Stoicescu, Bucureşti, 1988, p. 277—279.

[5] Grigore Ureche, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, ediţia a II-a, îngrijită de P.P. Panaitescu, Bucureşti, 1959, p. 76.

istoricilor: Mihail (Mihu), Ioan Tăutul, Gavriil Totruşan. În ceea ce-l priveşte pe Petru Rareş, el a beneficiat de colaborarea a doi mari logofeţi, ambii — personalităţi de excepţie: *Toader (Bubuiog)*, moştenit din sfatul lui Ştefăniţă şi *Mateiaş*, a cărui activitate a continuat până în vremea lui Iliaş. În linii generale, dregătoriile lui Toader şi Mateiaş corespund celor două domnii ale lui Petru voievod.

TOADER LOGOFĂTUL

Mare logofăt al Moldovei timp de 15 ani, Toader este cunoscut astăzi mai ales în calitatea sa de ctitor al mănăstirii Humor. Laturile celelalte ale carierei şi personalităţii sale au rămas, din păcate, în bună măsură, necercetate. Prima încercare de creionare a chipului acestui boier a fost făcută încă în 1910 de G. Coriolan [6]. Din 1983 abia datează cea de-a doua tentativă[7], rămasă fără rezultatele care s-ar fi aşteptat de la o asemenea abordare [8]. E drept, în intervalul 1910—1983, s-au mai făcut unele precizări despre activitatea lui Toader, în succinte comentarii care însoţeau izvoarele editate de Mihai Costăchescu, Gh. Ghibănescu, E. Kozak, N. Iorga, I. Bogdan, Teodor Balan sau, tangenţial, în lucrarea lui I. Ursu, *Petru Rareş* (Bucureşti, 1923). Se mai cuvine amintit aici, în aceeaşi ordine de idei, şi un studiu al reputatului genealogist I. C. Miclescu-Prăjescu (1892—1973), elaborat în 1956 şi care, până acum, n-a văzut lumina tiparului [9]. În fine, pentru înlăturarea confuziilor dintre Toader logofătul şi purtători ai aceluiaşi nume în epocă, sunt demne de semnalat contribuţiile semnate de Ştefan S. Gorovei şi C. Cihodaru [10]. Opinii despre rolul lui Toader în viaţa politică a Moldovei s-au exprimat şi în ultimele două monografii *Petru Rareş* [11], ca şi în lucrarea lui Radu Constantinescu despre relaţiile acestui domn cu Transilvania[12]. O prezentare schematică a vieţii şi activităţii lui Toader (din păcate, cu erori) este cuprinsă în dicţionarul de dregători elaborat de Nicolae Stoicescu [13].

Informaţii despre familia, cariera, proprietăţile şi ctitoria lui Toader se pot culege din principalele colecţii de documente: *Documenta Romaniae Historica* (seria A Moldova), *Documente privind istoria României* (aceeaşi serie), *Moldova în epoca feudalismului*, *Documente privitoare la istoria românilor* (Hur-

[6] G. Coriolan, *Logofeţii mari Toader Bubuiug şi Toader Băloş şi alţi boieri ai lui Petru Rareş în întâia lui domnie*, în „Neamul românesc literar", II, 1910, nr. 4, 6, 7, 8.
[7] Adrian Vătămanu, *Trei mari dregători din Moldova secolului al XVI-lea: logofătul Toader Bubuiog, postelnicul Toader Movilă, logofătul Mateiaş Stroici*, Bucureşti, 1983.
[8] Vezi recenzia critică semnată de Ştefan S. Gorovei, în „Anuarul Institutului de istorie şi arheologie «A.D. Xenopol»", XXI, 1984, p. 555—558.
[9] I.C. Miclescu-Prăjescu, *Despre unii dregători moldoveni din veacurile 15—17 şi despre neamurile lor* (lucrare în manuscris, datată ianuarie 1956, aflată în portofoliul revistei „Arhiva genealogică").
[10] Ştefan S. Gorovei, *Addenda et corrigenda (II), Toader „Bubuiog" şi familia sa*, în „Anuarul Institutului de istorie şi arheologie «A.D. Xenopol»", XVI, 1979, p. 539—546 şi C. Cihodaru, *Cu privire la fraţii după mamă ai lui Petru Rareş*, în „Anuarul Institutului de istorie şi arheologie «A.D. Xenopol»", XXII/2, 1985, p. 693—699, în care autorul revine asupra opiniilor sale mai vechi (idem, *Pretendenţi la tronul Moldovei între anii 1504 şi 1538*, în „Anuar...", XIV, 1977, p. 116—117).
[11] *Petru Rareş*, redactor coordonator Leon Şimanschi, Bucureşti, 1978; Ştefan S. Gorovei, *Petru Rareş*, Bucureşti, 1982.
[12] Radu Constantinescu, *Moldova şi Transilvania în vremea lui Petru Rareş. Relaţii politice şi militare (1527—1546)*, Bucureşti, 1978.
[13] Nicolae Stoicescu, *Dicţionar al marilor dregători din Ţara Românească şi Moldova (sec XIV—XVII)*, Bucureşti, 1971, p. 330—331.

muzaki), *Studii şi documente*, *Documente bucovinene*, documentele de la Bogdan voievod şi Ştefăniţă (Mihai Costăchescu) documentele ardeleneşti publicate de Andrei Veress, cele poloneze introduse în circuitul nostru ştiinţific de Ilie Corfus, dar şi din socotelile Braşovului şi Bistriţei sau din letopiseţul lui Macarie. Referinţe pe baza unor surse poloneze se mai pot găsi în studiile lui I. Ursu[14] şi Ilie Corfus[15].



Pentru prima jumătate a veacului XVI, izvoarele oferă informaţii despre mai mulţi purtători ai prenumelui Toader. Se înţelege că avem de-a face cu personaje diferite, dar este destul de dificil a-i deosebi pe unii de ceilalţi, fără o analiză atentă şi stăruitoare. Spre a ajunge la clarificări pe cât se poate definitive, am optat pentru tratarea deosebită a biografiilor acestor personaje şi pentru compararea lor ulterioară. Această metodă apare cu atât mai necesară, cu cât în lucrările consultate există confuzii, care îngreunează înţelegerea faptelor. Una dintre acestea a dus, de exemplu, la identificarea marelui logofăt Toader cu fratele lui Petru Rareş (Toader pârcălab de Hotin, de care mă voi ocupa cu alt prilej) sau/şi cu ginerele marelui logofăt Ioan Tăutul, ori cu Toader Băloş logofătul.

TOADER DIACUL[16]

Începând din 1453 şi până în 1508, cancelaria Moldovei a emis zeci de hrisoave scrise de pisarii Luca, Ion, Coste şi Toader. *Luca* este atestat de două ori (12 iunie şi 7 septembrie) în cursul anului 1453[17]. La 30 iunie 1467, apare diacul *Ion*[18], în timp ce documentele din 14 aprilie 1475, 25 aprilie 1475 şi 22 mai 1476 sunt scrise de *Ion dascăl*[19]. *Ion, fratele lui Luca* este pisarul uricelor din 23 august 1481 şi 17 februarie 1483[20]. În acelaşi an, la 12 aprilie, 17 august, 20 septembrie şi 23 septembrie, este atestată prezenţa în cancelarie a lui *Coste, fratele lui Ion dascăl*[21]. Tot în 1483, la 17 octombrie, regăsim pe un act ductul lui *Ion, fratele lui Luca*[22]. Din 13 mai 1484 s-a păstrat un document scris de *Ion*[23], pentru ca în aceeaşi zi să apară, pentru prima oară, pisarul *Toader, fratele lui Ion dascăl*[24]. Acesta din urmă îşi aşază numele *exact în această formă* şi pe hrisovul din 14 mai 1484[25], pentru ca, începând din 12 ianuarie 1487 şi până la 7 octombrie 1503

[14] I. Ursu, *Bătăliile de la Gwozdziec şi Obertyn (1531)*, în „Academia Română. Memoriile Secţiunii Istorice", seria II, tom. XXXV, 1912—1913, p. 429—465.
[15] Ilie Corfus, *Activitatea diplomatică în jurul conflictului dintre Petru Rareş şi Polonia*, în „Romanoslavica", X, 1964, p. 315—339.
[16] O propunere de reconstituire a acestei biografii, dar cu multe confuzii, la I.C. Miclescu-Prăjescu, *Despre unii dregători...*, p. 15—24 (ms.).
[17] *Documenta Romaniae Historica* (în continuare, *DRH*), seria A, vol. II, întocmit de Leon Şimanschi în colaborare cu Georgeta Ignat şi Dumitru Agache, Bucureşti, 1976, p. 44, nr. 32; p. 51, nr. 36.
[18] *Ibidem*, p. 214, nr. 147.
[19] *Ibidem*, p. 301, nr. 199; p. 305, nr. 201; p. 313, nr. 206.
[20] *Ibidem*, p. 365, nr. 239; p. 377, nr. 247.
[21] *Ibidem*, p. 380, nr. 249; p. 384, nr. 251; p. 386, nr. 252; p. 388, nr. 253.
[22] *Ibidem*, p. 391, nr. 254.
[23] *Ibidem*, p. 393, nr. 257.
[24] *Ibidem*, p. 398, nr. 259.
[25] *Ibidem*, p. 401, nr. 261.

să semneze simplu: *Toader, Toader diac* sau *Toader gramatic*[26]. *Coste, fratele lui Ion dascăl* apare din nou la ⟨13 mai 1484⟩[27]; apoi, de la 5 martie 1487 până la 15 martie 1493 numele lui este înregistrat exclusiv sub forma *Coste*[28]. *Ion, fratele lui Luca* mai scrie uricele din 13 noiembrie 1487 şi 15 ianuarie 1488[29], pentru ca din intervalul 5 martie 1487 — 2 februarie 1508 să se păstreze o serie de documente redactate de *Ion* sau *Ion diacul*[30].

În ordinea cronologică a atestărilor, avem următoarea listă de pisari:

1	Luca	12 VI 1453; 7 IX 1453
2	Ion	30 VI 1467
3	Ion dascăl	14 IV 1475; 25 IV 1475; 22 V 1476
4	Ion, fratele lui Luca	23 VIII 1481; 17 II 1483
5	Coste, fratele lui Ion dascăl	12 VI 1483; 20 IX 1483; 17 VIII 1483; 23 IX 1483
6	Ion, fratele lui Luca	17 X 1483
7	Ion	13 V 1484
8	Coste, fratele lui Ion dascăl	⟨13 V 1484⟩
9	Toader, fratele lui Ion dascăl	13 V 1484; 14 V 1484
10	Toader	12 I 1487 — 7 X 1503
11	Coste	5 III 1487 — 15 III 1493
12	Ion	5 III 1487 — 2 II 1508
13	Ion, fratele lui Luca	13 XI 1487; 15 I 1488

[26] *Ibidem*, vol. III, întocmit de C. Cihodaru, I. Caproşu şi N. Ciocan, Bucureşti, 1980, p.4, nr. 3; p. 17, nr. 10; p. 19, nr. 11; p. 25, nr. 15; p. 29, nr. 17; p. 32, nr. 18; p. 41, nr. 24; p. 43, nr. 25; p. 47, nr. 29; p. 55, nr. 33; p. 57, nr. 34; p. 73, nr. 39; p. 81, nr. 42; p. 83, nr. 43; p. 85, nr. 45; p. 89, nr. 47; p. 93, nr. 50; p. 97, nr. 51; p. 105, nr. 54; p. 110, nr. 57; p. 112, nr. 58; p. 118, nr. 62; p. 129, nr. 69; p. 129, nr.70; p. 132, nr. 71; p. 143, nr. 74; p. 147, nr. 75; p. 149, nr. 76; p. 152, nr. 77; p. 157, nr. 80; p. 161, nr.81; p. 164, nr. 82; p. 166, nr. 83; p. 169, nr. 84; p. 175, nr. 87; p. 184, nr. 91; p. 191, nr. 96; p. 198, nr. 99; p. 202, nr. 101; p. 213, nr. 107; p. 219, nr.109; p. 233, nr. 118; p. 236, nr. 120; p. 238, nr. 121; p. 247, nr. 126; p. 249, nr. 127; p. 255, nr. 130; p. 258, nr. 133; p. 260, nr. 134; p. 369, nr. 204; p. 446, nr. 247; p. 453, nr. 252,; p. 506, nr. 283; p. 510, nr. 285; p. 523, nr. 293; p. 529, nr. 295.

[27] *Ibidem*, II, p. 395, nr. 258.

[28] *Ibidem*, III, p. 8, nr. 5; p. 21, nr. 12; p. 27, nr. 16; p. 51, nr. 31; p. 70, nr.38; p. 91, nr. 49; p. 126, nr. 68; p. 253, nr.129.

[29] *Ibidem*, p. 34, nr. 19; p. 45, nr. 27.

[30] *Ibidem*, p. 10, nr. 6; p. 12, nr. 8; p. 15, nr. 9; p. 39, nr. 22; p. 44, nr. 26; p. 49, nr. 30; p. 61, nr. 35; p. 64, nr. 36; p. 66, nr. 37; p. 76, nr. 40; p. 113, nr. 59; p. 122, nr. 65; p. 124, nr. 66; p. 134, nr. 72; p. 139, nr. 73; p. 155, nr. 79; p. 179, nr. 89; p. 181, nr. 90; *Documente privind istoria României* (în continuare, *DIR*), seria A, XVI/1, p. 58, nr. 53; p. 62, nr. 57; p. 64, nr. 58; p. 64, nr. 59; p. 67, nr. 61; p. 70, nr. 64.

a. Poziţiile 4, 6 şi 13 sunt ocupate de acelaşi personaj: *Ion, fratele lui Luca*.

b. *Ion, fratele lui Luca* este altcineva decât *Ion dascăl* (nr. 3), întrucât el nu-şi spune niciodată „dascăl", ci semnează raportându-se doar la fratele său.

c. *Ion* din poziţiile 7 şi 12 pare să fie una şi aceeaşi persoană, dar, oricum, alta decât *Ion* (nr. 2), fiindcă distanţa de timp care separă apariţiile lor în documente este mult prea mare (17, respectiv 20 de ani).

d. *Ion* (nr. 2) ar putea fi identic cu *Ion dascăl* (nr. 3), judecând după datele la care aceştia apar (din 1467 până în 1475, Ion putuse foarte bine să devină dascăl).

e. *Ion, fratele lui Luca* este diferit de *Ion* (nr. 7, 12); ar fi lipsit de sens să se creadă că în 1483 acesta semna prin raportare la Luca, în 1484 şi la începutul lui 1487 doar Ion, pentru ca după aceea numele să-i apară din nou în prima formă.

f. *Coste, fratele lui Ion dascăl* (nr. 5, 8) este acelaşi cu *Coste* (nr. 11).

g. *Toader, fratele lui Ion dascăl* (nr. 9) este identic cu *Toader* (nr. 10). De remarcat că fraţii Coste şi Toader încetează să se raporteze la Ion dascăl în primele luni ale anului 1487, ceea ce înseamnă că acesta murise fie la sfârşitul anului 1486, fie la începutul celui următor.

În concluzie, au existat trei grupe deosebite de pisari, în fiecare dintre acestea apărând câte un Ion: I. *Luca* (nr. 1) şi *Ion* (nr. 4, 6, 13); II. *Ion dascăl* (nr. 2, 3), *Coste* (nr. 5, 8, 11) şi *Toader* (nr. 9, 10); III. *Ion* (nr. 7, 12).

Despre unele din aceste personaje, informaţii mai bogate oferă actele de proprietate asupra pământului. La 7 martie 1493, Coste diac şi fraţii lui, Toader diac, Luca şi Nichita, nepoţii panului Negrea, apar ca stăpâni ai unui *sat pe Vina, unde a fost casa lui Alexa*[31]. Toader „pisarul nostru" şi fratele său, Costea, nepoţii lui Drăguşan participă, la 24 ianuarie 1495, împreună cu verii lor, urmaşi ai lui Negrilă, la împărţirea unor sate: *Todireni* pe Bârlad, *Liudeşti* pe Bârlad, *Brezăşti* pe Bârlad, *Zăharna* pe Nistru, satul *unde a fost Zlătariul vătăman* şi *Horodiştea*, unde a fost Jaza vătămanul[32]. „Pan Toader, pisarul nostru" cumpără, la 5 februarie 1495, de la vara sa, strănepoata lui pan Negrea, satul *Rizina* pe Nistru, unde a fost Alexa vătăman[33]. Acelaşi pisar Toader primeşte danie *o jumătate din Ciofreşti* pe Bârlad, la 24 ianuarie 1496[34], pentru ca, la 17 februarie 1502, să cumpere de la nepoatele lui Costea Stravici satul *Mălineşti* pe Bârlad, la Stejarul Frumos[35]. La 8 august 1503, Toader logofăt dă fratelui său, preotul Luca, surorii sale, Stanca, şi nepoatei sale, Safta, fiica Elenei, satul cumpărat de el, *Mălineşti* pe Bârlad, la Stejarul Frumos[36]. Doi ani mai târziu, Toader „pisarul nostru" cumpără de la nepoţii lui Sima Rugiră *Băloşeştii* pe Bârlad, unde a fost Cozma, la gura Stavnicului. O însemnare tergală pe acest pergament — contemporană actului, după părerea lui Mihai Costăchescu — oferă informaţii mai precise despre funcţia pe care o avea Toader în cancelaria Moldovei („Pan Toader, al doilea scriitor de slove, pe Băloşeşti pe Bârlad")[37]. Aceasta înseamnă că titlul de „lo-

[31] *Ibidem*, III, p. 249, nr. 127.
[32] *Ibidem*, p. 318—319, nr. 175.
[33] *Ibidem*, p. 326, nr. 179.
[34] *Ibidem*, p. 356, nr. 196; p. 358, nr. 197.
[35] *Ibidem*, p. 472, nr. 263.
[36] *Ibidem*, p. 510, nr. 286.
[37] Documentul în *DIR*, XVI/1, p. 42—43, nr. 37; nota tergală la Mihai Costăchescu, *Documentele moldoveneşti de la Bogdan voievod*, Bucureşti, 1940, p. 11.

gofăt" cu care Toader apare în unele documente şi pe care i-l dau şi descendenţii săi, *nu trebuie confundat cu cel de mare logofăt.* Toader nu a deţinut niciodată această dregătorie, treapta cea mai înaltă pe care a urcat-o în carieră fiind cea de logofăt al doilea.

Februarie 1505 este data când Toader apare pentru ultima oară în documente de proprietate, dar, foarte probabil, tot el este acel „Toader logofăt" care, după bătălia lui Bogdan III cu polonii, din toamna anului 1509, a participat la solia trimisă să încheie pacea[38].

Informaţiile cu caracter genealogic din hrisoavele citate mai înainte permit întocmirea următorului fragment de spiţă (am adăugat, cum era firesc, numele lui Ion dascălul, cunoscut din documentele de cancelarie deja analizate):

Coste diac	Toader diac	Luca preot	Nichita	Stanca	Elena	Ion
7 III 1493	7 III 1493	7 III 1493	1493	1503	† ante 8	† 1486/
24 I 1495	24 I 1495	8 VIII 1503			VIII 1503	1487
					Safta 8 VIII 1503	

Cei şapte fraţi, dintre care unul preot, unul dascăl şi doi pisari (aşadar, o familie cu vădite activităţi cărturăreşti)[39] sunt urmaşii panului Negrea (Negrilă)[40]. Luca din această spiţă nu se poate confunda cu Luca diacul, din mai multe motive: intervalul care separă atestările celor doi este de 40 de ani; Luca pisarul nu-şi spune niciodată „preot"; fratele lui Luca preotul apare ca Ion dascălul, în timp ce fratele lui Luca pisarul nu este mai mult decât „Ion, fratele lui Luca". Suntem în faţa a două dublete de nume (Luca-Ion) care, fără o judecare atentă, pot să dea naştere la confuzii dintre cele mai neplăcute. Ştirile furnizate de actele de proprietate confirmă ipoteza formulată mai sus, că Ion dascălul a murit în jurul anilor 1486—1487: el nu este citat, după această dată, la împărţirea sau vânzarea ocinilor strămoşeşti.

După mijlocul veacului XVI, documentele oferă informaţii disparate, prin coroborarea cărora şi urmărind curgerea proprietăţii, se poate alcătui o spiţă mai completă a lui Toader diacul. Iată aceste informaţii, în ordinea lor cronologică. La 13 aprilie 1560, mănăstirea Râşca primea de la domn satul Popeşti şi cu mănăstirea Trestiana, cu moară, prisăci şi poieni, foste proprietăţi ale lui Lupu pahar-

[38] *Istoria moldovenească din „Kronika polska" a lui Bielski*, traducere de G.I. Năstase, în „Cercetări istorice", an. I, 1925, nr. 1, p. 134.

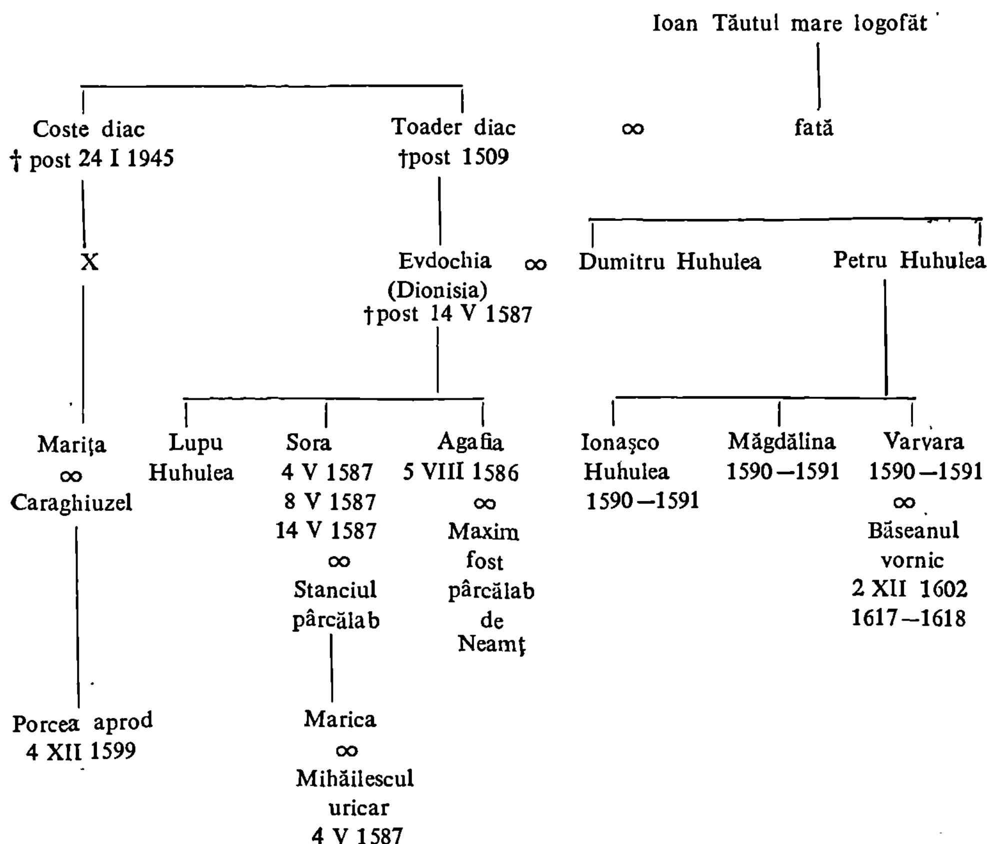
[39] Printr-o comparaţie a mostrelor de scris, s-ar fi putut stabili dacă Toader logofăt al doilea este identic cu Toader diac, fiul lui Gavril prezviterul, care copia în 1493, la Suceava, un Tetraevanghel pentru mănăstirea Pătrăuţi (*Repertoriul monumentelor şi obiectelor de artă din timpul lui Ştefan cel Mare*, Bucureşti, 1958, p. 403, nr. 155). Din păcate, urma acestui manuscris s-a pierdut. Toader, copistul manuscrisului, pare să fi fost diacul cetăţii de scaun şi, probabil fiul preotului din cetate. Ca Toader diac, cu completarea marginală „de la Suceava", el apare şi în pomelnicul de la Bistriţa (Damian P. Bogdan, *Pomelnicul mănăstirii Bistriţa*, Bucureşti, 1941, p. 115).

[40] Pentru descendenţa panului Negrea, stabilită după indicaţiile oferite de uricele de proprietate, vezi şi Mircea Ciubotaru, *O străveche aşezare de pe valea Bârladului: Negreşti (jud. Vaslui)*, în „Anuarul Institutului de istorie şi arheologie «A.D. Xenopol»", XXX, 1983, p. 319—331.

nic, fiul Dionisiei călugăriţa, nepotul lui Ioan Tăutul, proprietăţi pierdute în hiclenie[41]. Evdochia (Dionisia din călugărie), fata lui Toader logofătul, vindea la 20 aprilie 1570 *o jumătate din Ciofreşti* pe Bârlad[42]. Dar acesta este satul primit ca danie de Toader pisarul la 24 ianuarie 1496. La 5 august 1586, Agafia, jupâneasa lui Maxim fost pârcălab de Neamţ, fata Huhuloaiei (a călugăriţei Dionisia), nepoata lui Toader logofăt, strănepoata lui Tăutul logofăt vindea o prisacă veche în Piscul Cornilor, între Vaslui şi Vasluieţ[43]. Un document din 8 mai 1587, păstrat într-o traducere românească, arată că „giupâneasa Sora Agafiei Maxinei, fata Huhuloaiei, călugăriţii Dionisiei, nepoata lui Toader logofăt, strănepoata lui Tăutul logofăt'' vindea o prisacă veche pe pârâul Vasluieţului, din dresele lui Tăutul[44]. La 14 mai 1587, Băseanul uricar, Huhulea şi Boldur diac o pârau pe mătuşa lor, Sora, fiica Odochiei călugăriţa, pentru nişte bani ai *Ciofreştilor* şi Şinişeuţilor, rămaşi de la Lupul ceaşnic[45]. În domnia lui Petru Şchiopul, prin 1590—1591, Ionaşco Huhulea şi surorile lui, Măgdălina şi Vărvara, fiii lui Petru Huhulea, nepoţii Odochiei, strănepoţii lui Tăutul logofăt şi Toader logofăt îşi împărţeau între ei: o jumătate din Negreşti; o jumătate din Slobozіani cu moară în Bârlad; Răceşti cu moară în Bârlad; o jumătate din Tudora cu moară; o jumătate din Şchei cu moară în Vaslui; o jumătate de poiană la *Mălineşti*; o jumătate din Tăuteşti; satul Frăteşti; o jumătate din Oprişeni cu moară; *Răzina*; Geaminii cu bălţi; *Băloşeşti*; Şofrăneşti; Novaci cu moară şi un sfert din Paşcani[46]. Trei dintre satele amintite (*Mălineşti*, *Răzina* şi *Băloşeşti*) se regăsesc printre proprietăţile lui Toader diacul. La 4 decembrie 1599, Porcea aprod, fiul lui Carachiuzel şi al Mariţei, nepotul lui Coste logofăt, vindea a treia parte din *Todereşti*, partea de sus şi cu loc de mori pe pârâul Bârladului şi pe Şacovăţ şi cu o prisacă de la mănăstirea zisă Rafail, cu grădini şi cu vie (ţinutul Vaslui)[47]. Satul Todereşti se număra printre stăpânirile fraţilor Coste diac şi Toader diac. La 2 decembrie 1602, Drăgălina, fiica lui Costea fost pârcălab şi Băiseanul uricar, împreună cu cneaghina sa, Varvara, fiica lui Petru Huhulea, nepoata Odochiei, strănepoata lui Toader logofăt, făceau un schimb de sate din cumpărăturile lor[48]. În sfârşit, prin anii 1617—1618, un document arată că Băseanul vornic, căsătorit cu Varvara, fiica lui Petru Huhulea, nepoata lui Dumitru Huhulea vornic, primea întărire pe mai multe sate, printre care *Răzina* pe Nistru, cumpărat de la Candachia, fiica Măgdălinei, nepoata lui Petru Huhulea[49].

[41] *DIR*, XVI/2, p. 149—150, nr. 141.
[42] *Ibidem*, p. 228, nr. 238.
[43] *Ibidem*, XVI/3, p. 330, nr. 401.
[44] *Ibidem*, p. 356, nr. 436. Vezi şi N. Iorga, *Studii şi documente cu privire la istoria românilor*, vol. VI, Bucureşti, 1904, p. 56, nr. 5.
[45] *DIR*, XVI/3, p. 359, nr. 438.
[46] *Ibidem*, p. 464—465, nr. 570.
[47] *Ibidem*, XVI/4, p. 273, nr. 338.
[48] *Ibidem*, XVII/1, p. 64, nr. 96.
[49] *Ibidem*, XVII/4, p. 149, nr. 186.

Iată spiţa care rezultă din aceste informaţii:



De remarcat că în familia lui Toader diacul se întâlnesc nu mai puţin de cinci prenume pe care le regăsim şi la familia Arbure (Luca, Toader, Nichita, Stanca, Evdochia). Deşi repetarea prenumelor constituie un indiciu foarte serios, în acest moment nu pot preciza dacă şi în ce fel se înrudeau cele două neamuri. În acelaşi timp, Costea diacul făcea parte (probabil printr-o căsătorie) din neamul Găneştilor de la Plotuneşti (ţinutul Cârligătura)[50].

Toader şi fraţii săi erau reprezentanţi ai înaltei aristocraţii moldoveneşti, datorită descendenţei lor din panul Negrea, numit şi Negru de la Bârlad, vornicul lui Alexandru cel Bun. Aşa se explică şi faptul că marele logofăt Ioan Tăutul şi-a căsătorit una din fiice cu Toader, la vremea aceea simplu diac, unul din cei mulţi care mânuiau pana în scriptoriile domneşti. Copila rezultată din această căsnicie a fost măritată, la rândul ei, cu urmaşul unei alte familii însemnate: Dumitru Huhulea[51]. Fiul lor, Lupu Huhulea, a luat parte la complotul boieresc

[50] Informaţie furnizată de dl. Ştefan S. Gorovei. Pentru genealogia Găneştilor şi Arbureştilor, vezi studiul aceluiaşi, în „Cercetări istorice", serie nouă, II, 1971, p. 143–159.

[51] Despre rădăcinile şi înrudirile acestui neam vezi Maria Magdalena Székely, *Neamul lui Nestor Ureche*, în „Anuarul Institutului «A.D. Xenopol»" („Arhiva genealogică"), XXX, 1993, anexa 1, p. 670.

din 1556—1557, îndreptat împotriva lui Alexandru Lăpuşneanu[52]. A fost tăiat ca hiclean, iar moşiile i-au fost confiscate. Lupu Huhulea a mai avut o soră sau chiar două. Documente cu informaţii neclare şi incomplete, păstrate doar în cópii târzii, atestă existenţa unei Agafia, căsătorită cu Maxim pârcălabul de Neamţ şi a unei Sora, soţia lui Stanciul pârcălabul. Să fie vorba, de fapt, despre unul şi acelaşi personaj — Sora Agafia (cum pare să sugereze traducerea documentului din 8 mai 1587, citată mai sus), căsătorită cu Maxim Stanciul? Despre Sora se ştie că a avut mai mulţi copii, dintre care o fată, Marica, măritată cu Mihăilescul uricar[53]. Stinsă pe linie masculină, ramura lui Toader diacul va continua, prin femei, în neamurile Mihăilescul, Roşca şi Sturdza.

TOADER BĂLOŞ LOGOFĂT

La începutul secolului trecut, pe o pisanie de la mănăstirea Râşca, astăzi pierdută, se mai putea încă citi: „Această sfântă şi dumnezeiască mănăstire ce se numeşte Râşca, au luat începere a se zidi în anul 7050 (1542), luna mai 10, şi s-au sfârşit tot într-acest an, în zilele lui Petru voievod, iarăşi cu cheltuiala domniei sale, ce s-au dat prin mâna smeritului episcop Macarie al Romanului şi prin mâna lui Ioan şi a lui Teodor Balşe, logofeţii lui Petru voievod celui mai susnumit, şi în egumenia lui Nil, smeritul ieromonah"[54]. Cine erau cei doi ispravnici — logofeţii Ioan şi Teodor Balşe — însărcinaţi de domn cu supravegherea lucrărilor de construcţie la mănăstirea Râşca?

Actul de omagiu al lui Iliaş Rareş către regele Sigismund I al Poloniei (30 noiembrie 1547) conţine ceva mai multe informaţii despre aceste personaje. La sfârşitul mărturiei celei mari, după numele fraţilor domnului, ale mitropolitului, episcopilor şi membrilor sfatului, apar şi „Ioan Costevici din Măscurei şi Tador Boloşevici din Ruşi, logofeţii noştri" (în polonă: „Jwan Kostiewicz s Maskuryniec a Tador Boloszewicz z Roszeniec, kanclerje naszych")[55]. Satul Măscurei al logofătului Ioan era proprietatea familiei Cârje. La 22 martie 1507, în urma unui schimb, Costea Cârje stolnic primea de la vara sa, Fedca, nepoata lui Dieniş spătar, Măscureii de Sus pe Tutova[56]. În 1603, Agafiia, fiica lui Ioan logofătul, va dărui mănăstirii Râşca acest sat, împreună cu alte ocini, ţigani şi obiecte de argint[57]. Dania ei va fi confirmată, doi ani mai târziu, de fratele Agafiiei, Grigorie fost cămănar, devenit călugărul Ghenadie, cu metania la aceeaşi mănăstire Râşca[58]. Documentul acesta din urmă pomeneşte şi alţi fraţi ai donatorilor, dar fără să-i numească.

Stăpânirea asupra satului Măscurei şi ataşamentul faţă de mănăstirea Râşca dovedesc că ispravnicul din pisania risipită, logofătul din actul de omagiu şi tatăl Agafiiei şi al lui Grigorie era unul şi acelaşi personaj: *Ioan Costevici logofătul, fiul lui Costea Cârje.*

[52] Const. A. Stoide, *Frământări în societatea moldovenească la mijlocul secolului al XVI-lea*, în „Anuarul Institutului de istorie şi arheologie «A.D. Xenopol»", XI, 1974, p. 72—75.
[53] Teodor Balan, *Documente bucovinene*, vol. I, Cernăuţi, 1933, p. 97. nr. 38.
[54] G. Balş, *Bisericile şi mănăstirile moldoveneşti din veacul al XVI-lea*, Bucureşti, 1928, p. 76, 79
[55] Ilie Corfus, *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone. Secolul al XVI-lea*, Bucureşti, 1979, nr. 70, p. 145 (147).
[56] *DIR*, XVI/1. p. 66—67, nr. 61.
[57] *Ibidem*, XVII/1, p. 69, nr. 104.
[58] *Ibidem*, p. 249—250, nr. 334.

Calea prin care l-am identificat pe Ioan logofătul ar fi fost de urmat şi pentru descoperirea identităţii celuilalt personaj: Teodor Balşe. Numai că în cazul acestuia, se ivesc mai multe piedici. În primul rând, forma în care apare numele satului său de reşedinţă în documentul polon („Roszeniec") este destul de confuză. Ilie Corfus a tradus-o prin Roşeni, dar, prin comparaţie cu forma în care sunt desemnaţi Măscureii lui Cârje („Maskuryniec"), cred că mai potrivită ar fi varianta Roşi/Ruşi. Sate cu acest nume în Moldova medievală au existat mai multe, dar în nici unul n-am dat de urma unor Băloşeşti. În al doilea rând, documentele pomenesc, pentru veacurile XV—XVI, un număr destul de mare de purtători ai numelui Băloş. Să fie înaintaşul lui Toader, Băloş paharnicul din prima jumătate a veacului XV şi fiul său, Cozma Băloşescul? Sau Băloş, ai cărui fii (printre care şi un Toader) primeau întărire, la 1528, pe ocinile bunicului lor, Giurgea Sârbul[59]? Prin analogie cu Ioan (Cârje) logofătul, ar fi de presupus că şi Toader cobora dintr-o familie însemnată, cu ceva rosturi în istoria Moldovei, nu dintr-un obscur Băloş, proprietar al unor părţi de sat în cine ştie ce colţ al ţării.

Dacă despre originea lui Toader nu se pot face, deocamdată, decât presupuneri, în privinţa carierei sale, documentele ne permit o reconstituire, fie şi sumară. Titlul de logofăt cu care el apare în pisania de la Râşca se repetă şi într-o notiţă de pe Tetraevanghelul dăruit la 15 august 1542 bisericii Sfinţii Arhangheli Mihail şi Gavril din Suceava *(Toader Baloşevici logofăt)*[60]. Acest titlu nu trebuie interpretat în sensul de mare logofăt, căci, în 1542 dregătoria era deţinută de Mateiaş. Pe de altă parte, izvoare scrise cam din aceeaşi vreme îl arată pisar („pisarul nostru", cum îl numeşte odată Petru Rareş)[61]. Ştim şi cum scria Toader Băloş: s-a păstrat un uric cu ductul lui, din 11 aprilie 1546[62].

În vara anului 1548, Toader Băloş l-a însoţit pe Ioan Moţoc într-o misiune la Bistriţa[63]. Cândva, după această dată şi înainte de 28 martie 1552, fostul logofăt s-a călugărit, luându-şi numele de Teofilact. Se poate presupune că a îmbrăcat rasa monahală la mănăstirea Râşca. Cel puţin, spre această ipoteză conduce analogia cu situaţia celuilalt ispravnic al Râşcăi.

Toader Băloş a dăruit acestui aşezământ satul *Bârjoveni* (ţinutul Neamţ)[64], cumpărat de el cu câţiva ani înainte[65]. În mirenie, Toader mai stăpânise *o jumătate din Ilieşeşti (Căutişani)* pe Cobâle, cu o jumătate din Poiana lui Cauteş[66] şi *partea de sus din jumătatea satului Borceşti*[67].

Ultima apariţie în documente a monahului Teofilact este din 10 martie 1562, dată la care dădea mănăstirii Moldoviţa, ca să fie trecut în marele pomelnic,

[59] *Ibidem*, XVI/1, p. 275—276, nr. 242. Această filiaţie a fost propusă de Mihai Costăchescu *(Documente de la Bogdan*, p. 20, nota 79).

[60] D. Mioc, *Materiale româneşti din arhive străine*, în „Studii şi materiale de istorie medie", VI, 1973, p. 336—337.

[61] *DIR*, XVI/1, p. 417—418, nr. 383; p. 459, nr. 416.

[62] *Ibidem*, p. 458, nr. 415.

[63] Hurmuzaki - Iorga, *Documente*, XV/1, p. 469.

[64] *DIR*, XVI/2, p. 10—11, nr. 10.

[65] *Ibidem*, XVI/1, p. 417—418, nr. 383.

[66] *Ibidem*, p. 459, nr. 416.

[67] *Catalogul documentelor moldoveneşti din Arhiva Istorică Centrală a Statului*, vol. I, Bucureşti, 1957, p. 130, nr. 469.

un ţigan cumpărat de la vărul său, Petrea fost pârcălab, care „a adus acel ţigan din Ţara Ardealului cu ceata lui, când a mers Petru voievod la unguri cu oştile"[68]. „Petrea fost pârcălab", vărul lui Toader Băloş, poate să fie Petrea Cârcovici[69], care a deţinut pârcălăbia Hotinului scurtă vreme, prin ultimii ani ai domniei lui Petru Rareş, dacă nu va fi fost, cumva, un pârcălab de rang mai mic, participant la una din campaniile lui Petru vodă în Transilvania.

Până în acest moment, nu am găsit nici o informaţie despre eventuala soţie a lui Toader Băloş şi nici despre copiii lui[70].



Pentru prima jumătate a veacului XVI, interval în care se înscriu şi domniile lui Petru Rareş, sunt cunoscute nu mai puţin de şapte mari dregătorii deţinute de personaje numite Toader.

1	Pârcălăbia de Cetatea Nouă	1516 decembrie 10 —1523 martie 25
2	Pârcălăbia de Hotin	1523 martie 15 — 1523 martie 25
3	Marea logofeţie	1525 februarie 12 — 1537 martie 28
4	Marea vistierie	1525 februarie 12 — 1527 aprilie 16
5	Marea stolnicie	1529 martie 9 — 1529 aprilie 29
6	Pârcălăbia de Hotin	⟨1530⟩ aprilie 23 — 1537 aprilie 30
7	Pârcălăbia de Cetatea Nouă	1535 martie 2 — 1537 aprilie 30

Analiza acestui tabel sinoptic dovedeşte că marele logofăt nu se poate confunda cu nici unul din omonimii săi care au ocupat dregătoriile de mare vistiernic, mare stolnic, pârcălab de Hotin (nr. 6) sau pârcălab de Cetatea Nouă (nr. 7). Rămân însă pârcălăbia de Cetatea Nouă (nr. 1) şi aceea de Hotin (nr. 2), dregătorii pe care Toader ar fi putut să le deţină înainte de a fi mare logofăt.

Un document din 22 aprilie 1518 spune că Toader de Cetatea Nouă primea la acea dată întărire pentru trei locuri în pustie: *un loc pe Bâc*, *unul pe Cahov*, mai jos de Troian şi *altul la capătul de jos al Beleei*. Acelaşi pârcălab mai stăpânea şi satele *Feredeiani* pe Sitna, *Corceşti* pe Cozancea[71] şi *Cutul la Cobâle*[72]. Toate

[68] *DIR*, XVI/2, p. 158, nr. 154.

[69] Această identificare a fost propusă, sub semnul întrebării, şi de Ştefan S. Gorovei (*Addenda et corrigenda*, p. 546).

[70] Există însă un act din 18 decembrie 1594, în care nepoţii şi strănepoţii lui Toader logofătul (Efrim vistiernicul şi verii săi, Ana, Pântea şi Dochia — fiii Armancăi şi vara lor, Tudora — fiica lui Ion şi verii lor, ⟨Lipce?⟩ şi Vlad — fiii lui Dragotă şi verii lor, Lazor şi Dumitru — fiii Neagăi şi verii lor, Drăguş şi Oancea — fiii Micăi şi verii lor, Ion şi Safta — fiii lui ⟨Dancu?⟩ şi verii lor, Sima şi Ana fiii lui Toader şi vărul lor, Petrică — fiul lui Petrea) primesc întărire pe ocina bunicului lor, Toader, un loc ⟨unde a stat el⟩, pe Cahul (ţin. Chigheci) (Originalul în *Moldova în epoca feudalismului* — în continuare, MEF —, vol. II, Chişinău, 1978, p. 364—365, rupt pe alocuri; completările le-am făcut după traducerea târzie publicată în *DIR*, XVI/4, p. 116, nr. 143). Nu pot să precizez cărui „Toader logofăt" îi veneau aceştia nepoţi. În nici un caz însă, lui Toader, ginerele Tăutului (a cărui descendenţă am stabilit-o mai înainte) şi nici lui Toader marele logofăt care, aşa cum se va vedea, nu a avut urmaşi. Să fie descendenţii lui Toader Băloş?

[71] *DIR*, XVI/1, p. 125—126, nr. 119.

[72] *Ibidem*, p. 194, nr. 171.

aceste proprietăţi vor fi întărite, mai târziu, Humorului — ctitoria marelui logofăt — ca ocini lăsate de Toader la moartea sa, acestei mănăstiri [73]. Există, aşadar, temeiul pentru a susţine că prima mare dregătorie ocupată de viitorul logofăt a fost pârcălăbia Cetăţii Noi. Această reconstituire a începutului carierei lui Toader a mai fost propusă, acum cinci decenii, de Mihai Costăchescu [74], fiind reluată apoi de I. C. Miclescu-Prăjescu [75], Ştefan S. Gorovei [76] şi C. Cihodaru [77].

Aşa cum am precizat încă de la începutul acestui studiu, viaţa şi activitatea lui Toader logofătul au fost adeseori confundate cu cele ale altor personaje numite la fel. În paginile precedente, am analizat pe larg biografiile lui Toader diacul şi Toader Băloş logofătul. În continuare, refăcând-o pe aceea a lui Toader mare logofăt, voi încerca să luminez şi aspectele sau momentele întunecate care au născut echivocul.

Documentele de cancelarie nu vorbesc niciodată despre familia marelui logofăt. Niciodată nu este pomenită o ocină şi dedină a lui Toader în pământul Moldovei. Ca şi când înaintaşii lui n-ar fi trăit pe aceste meleaguri, ci ar fi venit să se stabilească aici din alte părţi. Mai mult, este absolut ciudat că într-o notiţă pe un manuscris, în inscripţia pietrei sale de mormânt şi în pisania de la Humor, Toader este numit „jupan" (жѹпань), într-o vreme când toţi ceilalţi boieri moldoveni purtau titlul de „pan", copiat după modelul polonez. Vrând-nevrând, „jupan" duce cu gândul la lumea sud-slavă, mai cu seamă sârbească, unde acest titlu acoperise o realitate politică străveche [78].

Singurul amănunt de natură genealogică transmis până la noi este numele părinţilor lui Toader. În inscripţia dedicatorie a unui Apostol destinat mănăstirii Humor se consemnează: „[...] Egumenul ieromonah Paisie de la mănăstirea Homorului a făcut acest Praxis, după blânda adormire a jupanului Toader, marele logofăt, ctitorul acestui sfânt lăcaş unde este hramul Adormirii Presfintei, Cinstitei şi Binecuvântatei Stăpâne a Noastre, de Dumnezeu Născătoare şi Pururea Fecioară, Maria. Şi l-a făcut pentru pomenirea mai sus scrisului pan Toader, marele logofăt, ctitorul sfintei mănăstiri Homor, şi a soţiilor sale, Anastasia şi Marta, şi pentru pomenirea părinţilor săi, Ioan şi Ana, şi încă şi pentru pomenirea duhovnicului său, mai sus scrisului egumen ieromonah Paisie al Homorului. Şi stăpânea atunci domnul Ştefan voievod cel Mic şi Rău. În anul 7048 (1540), şi s-a terminat în luna iunie 27" [79]. Numele părinţilor (în forma *Iovan* şi *Ana*) apar şi în pomelnicul de la Bistriţa, cu menţiunea marginală „Boboeg" [80]. Semnalând aceste informaţii, Ştefan S. Gorovei a observat că atestarea numelui mamei lui Toader logofătul înlătură definitiv confuzia dintre el şi fratele lui Petru Rareş, a cărui mamă se chema Maria [81]. Forma în care apare numele tatălui în

[73] *Ibidem*, XVI/2, p. 40, nr. 41.

[74] Mihai Costăchescu, *Documente de la Bogdan*, p. 14; idem, *Documentele moldoveneşti de la Ştefăniţă voievod*, Iaşi, 1943, p. 61–62.

[75] I.C. Miclescu-Prăjescu, *Despre unii dregători...*, p. 24–29 (ms.).

[76] Ştefan S. Gorovei, *op. cit.*, p. 543.

[77] C. Cihodaru, *Cu privire la fraţii după mamă...*, p. 694.

[78] Pentru semnificaţia termenului „jupan" în Serbia vezi Nicolae Stoicescu, *Sfatul domnesc...*, p. 27, nota 85.

[79] Emil Turdeanu, *Oameni şi cărţi de altădată*, în „Fiinţa românească", nr. 2, 1964, p. 81–86.

[80] Damian P. Bogdan, *Pomelnicul mănăstirii Bistriţa*, p. 116.

[81] Ştefan S. Gorovei, *op. cit.*, p. 539. Vezi şi în continuare, până la p. 544, pentru înlăturarea confuziei cu Toader pârcălabul de Hotin.

pomelnic — Iovan — întăreşte presupunerea că între familia lui Toader şi spaţiul sârbesc existau anumite legături.

Notiţa de pe Apostolul din 1540 face cunoscut şi numele unei alte soţii a lui Toader, în afara Anastasiei. Este, de altfel, singura ei atestare. În ceea ce o priveşte pe Anastasia, ea a fost unul din punctele de pornire în confundarea marelui logofăt cu Toader diacul. Începutul l-a făcut G. Balş care, descriind frescele de la Humor, a remarcat că „Anastasia e în genunchi în faţa Maicii Domnului. Ea poartă o lungă haină de brocart, din care ies largi mâneci cusute şi strânse la mâini. Pe cap, peste văl, are o largă pălărie asemănătoare cu aceea ce o poartă la Bălineşti mama ei, soţia logofătului Tăutul, pre fresca unde şi dânsa, Anastasia, e arătată ca fetiţă" [82]. Observaţia reputatului specialist în istoria vechii arhitecturi şi arte moldoveneşti va fi destul de repede întărită prin cuvântul celui mai însemnat editor de izvoare medievale moldoveneşti, Mihai Costăchescu. Într-o notă la volumul său de documente din vremea lui Ştefan cel Mare, el a explicat cum „o fată a logofătului Tăutul, anume Nastasia, a fost măritată cu Toader logofătul lui Petru Rareş. În adevăr, urmaşii lui Tăutul logofătul apar urmaşii lui Toader logofătul, numit uneori şi pisar. [...] Toader logofătul împreună cu soţia sa, Nastasia, au ridicat mănăstirea Humorul, în anul 7038 (1530) august 15. Aici sunt înmormântaţi amândoi" [83]. Nu exista nici un motiv spre a se pune la îndoială deducţiile lui G. Balş şi Mihai Costăchescu: descendenţii lui Toader logofătul apar ca nepoţi şi strănepoţi ai lui Ioan Tăutul (evident, pe filieră feminină), Tăutul a avut într-adevăr o fiică Nastasia, Toader îşi desfăşurase activitatea în cancelaria Moldovei şi apoi era foarte la îndemână (şi tentant!) să se presupună că Toader şi-a început cariera ca diac, sub privegherea socrului său şi, la maturitate, după acumularea unei bogate experienţe, a devenit el însuşi mare logofăt. Această teorie a avut o viaţă lungă: de-abia într-un studiu publicat în 1983 s-a demonstrat, urmărindu-se curgerea proprietăţilor, că Toader marele logofăt nu avea nimic de-a face cu ginerele Tăutului [84]. O simplă omonimie, la care se adăugau legăturile celor două personaje cu cancelaria Moldovei.

Anastasia marelui logofăt este la fel de puţin cunoscută sub raport genealogic, ca şi soţul ei. Nu apare niciodată ca moştenitoare a unor sate, nu se constituie parte la nici un proces, nu vinde şi nu cumpără nimic. Toate mărturiile despre existenţa ei (piatra funerară, pisania şi tabloul de la Humor, un document de danie al lui Toader din 1528 şi notiţa dedicatorie de pe Apostolul din 1540) provin dintr-o vreme când ea era deja trecută la cele veşnice. O viaţă trăită discret, în linişte, fără implicaţii sociale, fără acţiuni ieşite din comun, ca mai toate vieţile jupâneselor noastre din evul mediu. Moartea a găsit-o singură: în acea toamnă a anului 1527, pan Toader era trimis de mai multe luni în misiune la Constantinopol, de unde s-a întors când ea era deja înmormântată. Spre deosebire de celelalte soţii de boieri al căror destin l-a împărtăşit, Anastasia a avut şansa ca imaginea ei să străbată veacurile până la noi. Deşi pictura de la Humor a fost executată la câţiva ani de la moartea Anastasiei (prin urmare, nu suntem în faţa unui portret după natură), chipul din camera mormintelor cu obraz rotund, cu părul adunat sub văl şi pălărie de mătase albă, cu haină lungă şi cămaşă cu mânecile bogat împodobite rămâne, simbolic, chipul Anastasiei, soţia lui Toader logofătul. Când biserica Humorului a fost terminată, mormântul jupânesei a

[82] G. Balş, *Bisericile din veacul XVI*, p. 26—28.

[83] Mihai Costăchescu, *Documente de la Ştefan cel Mare*, Iaşi, 1933, p. 27—28.

[84] Mircea Ciubotaru, *O străveche aşezare...*, p. 322—323.

fost mutat aici şi, deasupra lui, Toader a aşezat o lespede de gresie cu un ornament floral de factură bizantino-romanică şi cu următoarea inscripţie: „Această groapă a înfrumuseţat-o pan Teodor, mare logofăt, cneaghinei sale, Nastasia, care s-a mutat la veşnicele lăcaşuri la anul 7035 (1527) luna septembrie 29 de zile” [85].

Din căsătoria lui Toader cu Anastasia nu s-au născut copii. O dovedeşte dania din 1528, pe care Toader o face mănăstirii Moldoviţa doar pentru pomenirea sa, a soţiei sale, Nastasia, şi a neamului său [86]. O dovedeşte şi inscripţia de pe Apostolul din 1540, care nu menţionează numele nici unui copil.



Odată înlăturată confuzia dintre Toader diacul, ginerele lui Ioan Tăutul, şi Toader marele logofăt, cariera acestuia din urmă se poate reface relativ simplu, fără ca pe acest drum să apară neconcordanţe spaţiale ori temporale, aspecte neclare şi puncte controversate.

Uricele de proprietate dovedesc fără tăgadă — şi acest lucru l-am arătat deja — că înainte de a ocupa cea mai înaltă dregătorie a Moldovei, Toader a fost pârcălab de Cetatea Nouă. Apare în această funcţie în documentul din 10 decembrie 1516, alături de pârcălabul Petrică [87]. În primăvara lui 1523, când acesta din urmă a devenit portar de Suceava, Toader a rămas singurul comandant al Cetăţii Noi [88]. Ultimul document care-l atestă în această calitate este din 25 martie 1523[89]. De fapt, acesta este şi ultimul document din intervalul martie 1523—10 aprilie 1524 [90], interval în care s-a desfăşurat complotul boieresc împotriva lui Ştefăniţă.

Comparând alcătuirea sfatului din 1522—1523 cu cea din 1524, se constată mari modificări: dispar nu mai puţin de 13 dregători (Isac, Petru vornic, Luca Arbure, Toader pârcălab de Hotin, Costea şi Condrea de la Neamţ, Petrică portar de Suceava, Ieremia vistiernic, Cozma Şarpe postelnic, Săcuian ceaşnic, Stârcea stolnic, Căţelan comis şi Totruşan marele logofăt) şi în locul lor apar: Barbovschi şi Vlad la Hotin, Cârjă şi Scripcă la Neamţ, Grozav la Cetatea Nouă, Huru spătar, Liciul postelnic, Felea ceaşnic, Zbiarea stolnic şi Hârsu comis. Doar cinci boieri continuă să facă parte din sfat: Negrilă şi Talabă fără dregătorie (ca şi în 1523), Grincovici fără dregătorie (fost pârcălab de Hotin), Hrană vornic (fost spătar) şi Toader mare logofăt (fost pârcălab de Cetatea Nouă). De fapt, la 10 aprilie 1524, Toader nu apare în formula de coroboraţie, întrucât el este beneficiarul uricului; în textul documentului i se spune însă „pan Toader logofăt”. Este, cred, corectă observaţia lui I. C. Miclescu-Prăjescu şi anume că cei cinci boieri care apar şi în sfatul din 1524 „rămăseseră credincioşi lui Ştefăniţă în greaua cumpănă a anului 1523” [91].

Faptul că un pârcălab de cetate — funcţie cu îndatoriri prin excelenţă militare, care nu necesitau o pregătire cărturărească — a putut fi însărcinat cu diriguirea cancelariei domneşti este semn că boierul acela cunoştea cel puţin meşteşugul scrisului. Că Toader ştia mult mai mult decât atât o dovedeşte activitatea lui de mai târziu. De aceea este firească întrebarea: cine era şi de unde a apărut acest personaj?

85 G. Balş, *Bisericile din veacul XVI*, p. 332.
86 *Din tezaurul documentar sucevean. Catalog de documente*, Bucureşti, 1983, p. 59, nr. 74.
87 *DIR*, XVI/1, p. 103, nr. 101; p. 104, nr. 102; p. 105, nr.103.
88 *Ibidem*, p. 219, nr. 192.
89 *Ibidem*, p. 220, nr. 193.
90 *Ibidcm*, p. 222—223, nr. 196.
91 I.C. Miclescu-Prăjescu, *op. cit.*, p. 29 (ms.). O întreaga analiză a modificărilor suferite de sfatul domnesc în răstimpul 1523—1524 (p. 26—28).

Un document de la Petru Rareş, din 8 aprilie 1528, spune că „acest adevărat boier al nostru credincios, pan Toader logofăt, a slujit mai înainte sfântrăposaţilor, părintelui domniei mele Ştefan voievod şi fratelui domniei mele Bogdan voievod şi nepotului domniei mele Ştefan voievod, cu slujbă dreaptă şi credincioasă, iar astăzi ne slujeşte nouă, drept şi credincios" [92]. Înseamnă că Toader şi-a început slujba pe lângă domnie încă în vremea lui Ştefan cel Mare.

În iarna anului 1503, marele domn, aflat în apusul vieţii sale, trimitea o solie la Veneţia cu o scrisoare şi cu rugămintea de a i se găsi un alt medic, căci Matteo Muriano murise în Moldova. Solia era condusă de *postelnicul Teodor* [93]. La vremea aceea, marea postelnicie era deţinută (a fost, până în 1523!) de Cozma Şarpe. Prin urmare, solul moldovean nu era marele dregător, ci unul din postelnicii subordonaţi acestuia. Să fie acest Toader, marele logofăt de mai târziu? Nu este exclus, căci, după cum voi arăta imediat, şi logofătul avea să se remarce printr-o bogată activitate diplomatică în vremea lui Petru Rareş. Mica dregătorie avută la curtea domnească şi solia de la Veneţia ar putea fi jaloanele formării viitorului dregător cărturar, formare pe care o presupuneam mai înainte.

Pentru reconstituirea începuturilor carierei lui Toader mai există o informaţie care a dat deja de gândit specialiştilor. Este vorba de un uric emis la 21 decembrie 1514, scris de Toader [94]. Cum acesta nu poate fi Toader diacul, ginerele Tăutului, a cărui ultimă apariţie în cancelarie datează din 1509, I. C. Miclescu-Prăjescu a propus identificarea cu Fădor pisarul care activează în răstimpul 1513—1516. Argumentele: documentul cu pricina a fost publicat de Teodor Balan după o copie germană a lui Wickenhauser, „în care numele pisarului putea uşor să fi fost greşit transcris din slavoneşte şi ca atare nu i se poate da prea multă importanţă" [95].

.Pare greu de crezut că un editor ca Wickenhauser a putut citi, în textul slavon, Θадор/Θεωдор în loc de Фѣдор. Oricum ar fi însă, un lucru este cert: Toader diacul din 1514 este altcineva decât Toader marele logofăt! Dovada o aduce un document târziu, din 20 aprilie 1555 [96]. La data aceea, călugării de la Humor au primit întărire domnească pe *un loc pe Cahov*, mai jos de Troian, la Fântâna Mare *(Bubuiojii)*, „din privilegiile de întărire pe care le-a avut panul *Toader vornic* [*subl. mea*] de la părintele domniei noastre, Bogdan voievod, şi de la fratele domniei noastre, Ştefan cel Tânăr voievod". Că informaţiile din acest act nu sunt false sau greşite, o dovedeşte un alt hrisov din vremea Lăpuşneanului, prin care se întăreşte aceleiaşi mănăstiri satul *Boboiujii* pe din jos de Troian, unde se numeşte la Fântâna cea Mare. Satul fusese lăsat Humorului de Toader Boboiog logofăt, la moartea sa [97]. Datele oferite de documentul din 1555 se mai pot verifica prin coroborare cu uricul din 22 aprilie 1518, când Ştefăniţă voievod confirma lui Toader, pe atunci pârcălab de Cetatea Nouă, „dania şi întărirea părintelui domniei mele, Bogdan voievod", trei locuri în pustie, printre care *unul pe Cahov*, mai jos de Troian, la Fântâna Mare [98]. Uricul de întărire pentru mănăstirea Humor pomenea două documente mai vechi: privilegiul dat de Bogdan voievod lui Toader vornicul şi acela dat de Ştefăniţă. Documentul de la Ştefăniţă este toc-

[92] *DIR*, XVI/1, p. 294—295, nr. 260.
[93] Hurmuzaki - Densuşianu, *Documente*, II/2, p. 38.
[94] Teodor Balan, *Documente bucovinene*, I, p. 7, nr. 3.
[95] I.C. Miclescu-Prăjescu, *op. cit.*, p. 24 (ms.)
[96] Teodor Balan, *op. cit.*, I, p. 57, nr. 21.
[97] *DIR*, XVI/2, p. 40, nr. 41.
[98] *Ibidem*, XVI/1, p. 125—126, nr. 119.

mai cel citat mai înainte care, şi el, aminteşte întărirea lui Bogdan voievod. Înseamnă că a existat un uric mai vechi, de la fiul lui Ştefan cel Mare, astăzi pierdut, prin care domnul dăruia nişte proprietăţi vornicului Toader (vornic al doilea sau al treilea, căci mari vornici în domnia lui Bogdan au fost Giurgiu, Dragoş şi Petru Carabăţ).

Atestarea lui Toader ca *vornic* prin 1504—1515 nu face decât să întărească ipoteza mea anterioară şi anume că în *postelnicul* din 1503 îl putem vedea pe viitorul mare logofăt. Reconstituirea primelor trepte ale carierei lui Toader capătă, în acest fel, rotunzime: *postelnic* (al doilea sau al treilea), *vornic* (al doilea sau al treilea) [99], *pârcălab de Cetatea Nouă*, şi, în fine, *mare logofăt*. Ceea ce corespunde perfect şi cu formularea din documentul lui Petru Rareş: „[...] a slujit mai înainte sfântrăposaţilor [...]".

După această incursiune în trecutul mai puţin cunoscut al lui Toader mare logofăt, să ne întoarcem la anul 1524. Dintre cei cinci boieri pe care Ştefăniţă voievod i-a păstrat din sfatul său vechi, doar Toader s-a bucurat de o ascensiune strălucită. Că în timpul complotului boieresc — cum a presupus I. C. Miclescu-Prăjescu — el rămăsese, ca şi ceilalţi patru dregători, de partea domniei, este mai presus de îndoială. Dar vertiginoasa sa înălţare până la cea mai importantă funcţie trebuie să aibă o explicaţie mai complexă. Ea se poate întrezări din ceea ce *Letopiseţul până la Aron vodă* povesteşte despre evenimentele din 1523: „Văzândn boiarii şi lăcuitorii Ţărâi Moldovei moartea lui Arburie hatmanul, mai apoi şi a ficiorilor lui, ştiind ce bine au avut Ştefan vodă de la dânşii şi mai apoi cu ce plată le-au plătit, cu toţii s-au întristat de vrăjmăşia lui Ştefan vodă, socotind că şi ei vor lua acea plată, care au luat şi Arbure, cu toţii s-au rădicat asnpra lui, septemvrie şapte zile. Ci nimica nu au folosit, că celui fricos şi înspăimântat, ştiindu-şi moartea de-a pururea înaintea ochilor, nici un loc de odihnă nu-i, nici inima de războiu. Şi văzându că lui Ştefan vodă i-au venit ţara întru ajutoriu, s-au răsipitu printr-alte ţări, lăsându-şi ocinile şi moşiile. Iară pre Costea pârcălabul şi pre Ivanco logofătul şi pre Sima vistiiernicul şi pre alţii pre mulţi, i-au prinsu vii şi le-au tăiat capitele în târgu în Roman" [100]. Adică în târgul din apropierea Cetăţii Noi, al cărei pârcălab era Toader. Este un indiciu indirect al unei implicări mai mari a acestui dregător în evenimentele din toamna lui 1523. Că ultimele faze ale complotului boieresc s-au desfăşurat în preajma Romanului, nu trebuie să surprindă. Acesta era locul în care se aduna oastea Moldovei la vreme de primejdie. Mi se pare logic să presupun că sarcina de a pregăti şi organiza tabăra militară revenea pârcălabilor de Cetatea Nouă. Cu siguranţă, aşa s-au petrecut lucrurile şi în 1523: „ţara" a venit în ajutorul domnului său adunându-se în locul cunoscut, adică la Roman, confruntarea cu oastea boierilor s-a desfăşurat undeva, prin preajmă şi, după victorie, tot la Roman au fost executaţi prizonierii. În miezul acestor evenimente, un rol important a trebuit să revină comandantului militar al cetăţii, adică lui Toader.

Despre activitatea sa ca mare logofăt în răstimpul 1524—1526, nu avem nici o ştire. Există, e drept, o informaţie despre solia trimisă de Ştefăniţă la regele Ludovic II al Ungariei, în 1525. La 30 martie, diplomaţii moldoveni se aflau la Buda şi registrele de cheltuieli ale curţii ne dau şi numele lor: Antonie paharnic, „dispensatori Thodor, oratori domini Wayde Moldaviensis" [101]. I. C. Miclescu-

[99] Pentru ultimele trei trepte ale carierei, reconstituirea a fost propusă şi de I.C. Miclescu-Prăjescu, *op. cit.*, p. 46—47 (ms.) şi de Ştefan S. Gorovei, *op. cit.*, p. 542—543.
[100] Grigore Ureche, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, p. 145—146.
[101] Hurmuzaki - Densusianu, *Documente*, II/3, p. 516.

Prăjescu considera că „solul domnului Moldovei a fost sigur Toader marele logofăt" [102]. Nu este exclus să fie aşa, dar mi se pare ciudat ca în listele de cheltuieli ale curţii de la Buda să fie înregistrată funcţia lui Antonie, care nici măcar nu era mare paharnic, în schimb, lui Toader, deşi mare logofăt, să nu i se consemneze decât numele. Că Toader făcuse o călătorie peste munţi, dar cu un an înainte, o dovedeşte uricul lui Ştefăniţă dat la 10 aprilie 1524, care întăreşte logofătului ţiganii „pe care el i-a cumpărat pe banii săi drepţi din Ţara Ungurească" [103]. Fiind o mărturie indirectă, nu se pot reconstitui rosturile acestui drum în Transilvania, dar se poate presupune că va fi fost vorba de o misiune diplomatică.

Ştiri bogate şi sigure despre Toader logofătul apar de-abia din 1527, anul înscăunării lui Petru Rareş. Pe parcursul primei domnii a acestuia, Toader a continuat să fie mai-marele cancelariei, semn că alegerea făcută de Ştefăniţă în toamna lui 1523 fusese bună: fostul pârcălab al Cetăţii Noi avea toate calităţile necesare unui mare logofăt.

Curând după întronarea lui Petru voievod, Toader logofătul a îndeplinit o lungă misiune (şapte luni!) la Istanbul, unde a fost trimis pentru a obţine confirmarea noului domn de către sultan, poate pentru a trata condiţiile prezentării haraciului, dar şi pentru a aduce în Moldova un medic [104]. S-a întors în ţară în toamna lui 1527 [105], la mai bine de o lună de când jupâneasa Anastasia trecuse în lumea drepţilor. Foarte probabil, aşa cum s-a presupus deja [106], răsplata domnească pentru reuşita misiunii la Poartă s-a materializat în două danii succesive, la 7 martie [107] şi 8 aprilie 1528 [108].

La puţini ani după ocuparea tronului, Petru vodă Rareş a redeschis vechiul diferend cu Polonia în problema Pocuţiei. Căutând să reintre în posesia acestui teritoriu, luat de părintele său cu sabia şi pierdut de fratele său printr-o inabilitate politico-diplomatică, Petru voievod a profitat de războiul dintre Polonia şi Moscova şi, în iarna anului 1530, a trecut graniţa nordică a Moldovei. La 10 decembrie a cucerit Colomeea, iar o săptămână mai târziu a încercat să asedieze Liovul şi Cameniţa. Răspunsul polonilor nu s-a lăsat mult aşteptat. La 19 august 1531, palatinul Galiţiei, Jan Tarnowski, îi învingea pe moldoveni, într-o primă luptă, sub zidurile cetăţii Gwozdziec. Două zile mai târziu, Petru Rareş însuşi simţea gustul amar al înfrângerii în bătălia de la Obertyn [109]. Desfăşurarea acestei confruntări militare este cunoscută din cronici polone, din scrisori de epocă şi dintr-o frumoasă gravură contemporană, deosebit de interesantă pentru subiectul de faţă. În partea stângă faţă de direcţia de înaintare a moldovenilor, în spatele unor tufe sau al unei liziere, sunt desenaţi Petru voievod (lesne de recunoscut după

[102] I.C. Miclescu-Prăjescu, *op. cit.*, p. 32 (ms.).

[103] *DIR*, XVI/1, p. 222, nr. 196.

[104] Despre această solie, amănunte la Ştefan S. Gorovei, *Petru Rareş*, p. 50—51.

[105] În scrisoarea din 19 noiembrie 1527 a lui Petru Rareş către Ferdinand de Habsburg, se spune: „egregius *Theodorus supremus logofetus, consiliarius intimus nobis* sincere dilectus rediit a Summo imperatore Turcorum, qui *septem fere mensibus* [*subl. mele*] inibi agebatur", ceea ce înseamnă că Toader plecase la Poartă prin aprilie — mai. Informaţia este confirmată şi de solii trimişi la Piotrkow, care transmiteau că logofătul şi-a petrecut toată vara la Istanbul (Andreas Veress, *Acta et epistolae relationum Transylvaniae Hungariaeque cum Moldavia et Valachia*, I, Budapesta, 1914, p. 150 şi 156).

[106] Ştefan S. Gorovei, *Addenda et corrigenda*, p. 543.

[107] *DIR*, XVI/1, p. 254, nr. 225.

[108] *Ibidem*, p. 294—295, nr. 260.

[109] Pentru amănunte legate de această bătălie vezi I. Ursu, *Bătăliile de la Gwozdziec şi Obertyn*; Ilie Corfus, *Activitatea diplomatică...*; Manole Neagoe, *Câteva observaţii critice în legătură cu bătălia de la Obertyn*, în „Studii şi materiale de muzeologie şi istorie militară", nr. 4—5, 1971—1972; Ştefan S. Gorovei, *Petru Rareş*, p. 92—100.

steagul cu stema Moldovei care-i flutură deasupra şi după inscripţia „Petrilo") şi, mai jos, Toader logofătul, a cărui siluetă este însoţită de explicaţia „Golophet". Sunt singurele personaje a căror identitate poate fi stabilită în gravura amintită. Toader este înfăţişat călare, ţinând în mâna stângă (era stângaci ?!) sabia, ridicată deasupra capului, spre umărul drept şi, în mâna dreaptă — frâiele calului. Atitudinea în care a fost desenat şi faptul că gravorul a simţit nevoia să indice cu precizie locul în care Toader s-a aflat, la un moment dat, nu pot să ducă decât la concluzia că marele logofăt a fost şi comandant de oaste pe câmpul de la Obertyn. Este greu de admis punctul de vedere al lui Adrian Vătămanu, potrivit căruia „Toader Bubuiog, deşi prezent, n-a avut rol însemnat şi a căzut şi prizonier" [110]. Nu se poate face nici o legătură între comportamentul şi însemnătatea unui oştean pe câmpul de luptă şi căderea lui în prizonierat. Că Toader logofătul a fost prins de poloni, o ştim de la Stanislaus Sachariae Wlossek care, în cărticica sa despre bătălia de la Obertyn, povesteşte că între prizonierii moldoveni se afla şi Toader, logofăt şi în vremea lui Ştefăniţă [111]. Această precizare arată că boierul moldovean era un personaj oarecum familiar cercurilor poloneze, de vreme ce cariera lui era cunoscută de secretarul cancelarului.

Captivitatea lui Toader nu a durat prea mult. În iarna lui 1531, Petru Rareş trimitea în Polonia pe boierul Petru să ceară un salvconduct pentru o solie mai mare care trebuia să trateze condiţiile de încheiere a păcii. Din solie urmau să facă parte marele logofăt şi câţiva sfetnici ai domnului. Cererea lui Rareş a fost satisfăcută: la 9 ianuarie 1532, regele Sigismund dădea actul solicitat, valabil până la 10 martie, pentru solii moldoveni a căror suită putea să ajungă la 50—100 de călăreţi [112]. Faptul că Toader se afla în Moldova la începutul anului 1532 este dovedit şi de documentele din 27 şi 28 februarie [113], unde numele lui apare în formula de coroboraţie. Din pricina lui Petru voievod, tratativele din Polonia s-au soldat cu un eşec, deşi, după cum s-a văzut, chiar el le iniţiase. Refractar la cererile învingătorilor, Petru Rareş a refuzat să încheie pacea fără a primi despăgubiri de război, prizonierii moldoveni şi tunurile capturate în luptă.

În ceea ce-l priveşte pe Toader logofătul, el a primit o nouă însărcinare, diferită de cele de până atunci. În mare criză de bani, Petru Rareş l-a trimis la Bistriţa, în primele luni ale anului 1533, ca să împrumute o sumă de la bogaţii locuitori ai oraşului [114]. La 1 martie 1534, Toader este din nou la Bistriţa, supraveghind, de data aceasta, adunarea unei taxe extraordinare, percepută de domnul moldovean în afara birului de Sânmărtin [115].

Între timp, norii negri începuseră să se adune din nou pe cerul Moldovei, ameninţând tronul de la Suceava. Vestea despre campania lui Petru Rareş în Pocuţia şi despre dorinţa lui de a reface vechile graniţe ale Moldovei ajunsese la urechile sultanului, fără să-i provoace plăcere. Temându-se că Soliman va răspunde printr-o campanie de pedepsire, Petru voievod şi-a reorientat politica externă de la alianţa cu Ioan Zápolya — favoritul turcilor — spre aceea cu rivalul

110 Adrian Vătămanu, *Trei mari dregători...*, p. 29.

111 I. Ursu, *Bătăliile de la Gwozdziec şi Obertyn*, p. 439. Iată fragmentul din textul autorului polon: „In hoc proelio plusquam tria milia hostium stante pugna occisa, multi ab insequentibus interempti, capti nonnuli insigniores et prae ceteris, unus Logoffetonum, qui olim tempore Stephani tyrranni superior illorum erat, quem magistratum illi cancellarium terrae vocant, Pincerna, Palatini et multi alii nobiliores ex aula illius detenti (p. 459).

112 Ilie Corfus, *Activitatea diplomatică...*, p. 324.

113 *DIR*, XVI/1, p. 340, nr. 306; p. 341, nr. 307.

114 Radu Constantinescu, *Moldova şi Transilvania în vremea lui Petru Rareş*, p. 69.

115 *Ibidem*.

său, Ferdinand de Habsburg. Cam la aceeaşi vreme, sultanul trimitea în Transilvania pe aventurierul venețian Aloisio Gritti, cu misiunea de a supraveghea conflictul dintre Zápolya şi Ferdinand şi, eventual, de a media o înţelegere între ei. Gritti nu venea singur, ci însoţit de fiii săi, Pietro şi Antonio pe care-i vedea deja domni ai celor două ţări române extracarpatice, în timp ce el s-ar fi „mulţumit" cu guvernarea Transilvaniei. De la Istanbul, Petru Rareş a primit mesajul de a trimite o oaste care să-l însoţească şi să-l apere pe Gritti. Ceea ce domnul a făcut numaidecât, cunoscând el bine gândurile cu care venețianul venea în principatele române. Cine altcineva putea să ducă la îndeplinire dificila şi tainica misiune pe lângă Aloisio Gritti? Nimeni altul decât Toader logofătul!

Momentul întâlnirii dintre dregătorul moldovean şi aşa-numitul „guvernator al Ungariei" a fost consemnat de secretarul ad-hoc al acestuia, Tranquillo Andronico: „Petru, voievodul Moldovei, pe care l-am arătat că era tributar turcilor, fusese mult ajutat în treburile sale de favoarea şi trecerea guvernatoului la sultan, şi în repetate rânduri îşi arătase deferența sa faţă de guvernator. După ce a trimis la el mulţi soli cu daruri, în cele din urmă a trimis pe marele logofăt ca să-l întâmpine în Ţara Românească. Acesta, urmându-l pe guvernator în Transilvania, a cerut ca prietenia şi frăţia (astfel numesc ei prietenia cea mai strânsă), încheiate între guvernator şi voievodul Petru, să fie întărite printr-o legătură mai trainică. La încuviinţarea guvernatorului se scriu scrisori de o parte şi de alta, înscriindu-se în cuvinte solemne cu jurământul cel mai puternic că fiecare dintre ei va veni în ajutorul celuilalt cu toate puterile sale, dacă s-ar ivi nevoia "[116]. Dincolo de inexactităţile şi exagerările textului (care decurg din subiectivitatea autorului), rămâne lucru cert că Toader l-a întâmpinat pe Gritti în Ţara Românească şi că a cerut scrisori reciproce de garanţie. Aceste documente au existat cu adevărat: o confirmă profesorul de teologie al lui Antonio Gritti, Agostino Museo. Povestind momentul prinderii lui Gritti de oamenii lui Ştefan Mailat, Museo spune că venețianul le-a poruncit fiilor săi „să se ducă printre moldoveni şi i-a dat lui Pietro în mână scrisoarea voievodului Moldovei către el, pe care să o ducă fățiş"[117]. Rolul lui Toader logofătul în „afacerea" Gritti se încheiase. Mai departe cu asedierea venețianului în cetatea Mediaşului, cu prinderea lui şi trecerea fiilor peste munţi, în Moldova, va fi însărcinat un alt boier credincios lui Petru Rareş: Efrem Huru.

Odată înlăturat pericolul pe care Gritti şi fiii săi îl prezentau, domnul moldovean a continuat să-şi desfăşoare politica de anvergură în Transilvania. În acest context, numele lui Toader logofătul apare din nou în documente. La 27 februarie 1535, este la Braşov, în calitate de sol al lui Petru voievod „ad regiam maiestatem", desigur, la Ferdinand de Habsburg, pentru a stabili condiţiile tratatului dintre cei doi principi. Cât a stat la Braşov, a fost aprovizionat cu vin, carne de morun şi de crap[118]. În timpul următoarei escale, la Codlea, braşovenii îi vor asigura fânul pentru cai, peştele şi vinul[119]. Se pare că misiunea logofătului a fost încununată de succes, căci, la 4 aprilie 1535, la Iaşi, Petru Rareş ratifica tratatul de supunere şi alianţă faţă de regele Ferdinand. Primul dintre dregătorii ţării care a întărit

[116] *Călători străini despre ţările române*, vol. I, îngrijit de Maria Holban, Bucureşti, 1968, p. 251.

[117] *Ibidem*, p. 367.

[118] *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt*, vol. II, Braşov, 1889, p. 399.

[119] *Ibidem*.

acest document a fost „Theodorus, supremus consiliarius et cancellarius regni Moldaviae”[120]. Este ultima mărturie păstrată despre o acțiune însemnată a marelui logofăt. În cursul anului 1536 și la începutul celui următor, prezența sa la curtea domnească este semnalată doar de uricele în al căror formular îi apare numele. Ultimul document din această categorie poartă data de 28 martie 1537[121].

Mai există însă și un alt act, datat 30 aprilie 1537, care a stârnit discuții în rândul istoricilor, din pricina informațiilor contradictorii pe care le conține. În *corroboratio*, numele lui Toader nu apare, ceea ce indică, cu certitudine, faptul că el este beneficiarul. Documentul spune că „pan Toader logofăt” a cumpărat o seliște pe Răut, de partea cealaltă a apei, în dreptul gurii Iligaciului. Și, mai departe: „[...] privilegiul ce au avut ei pe această seliște, încă l-au dat în mâinile credinciosului nostru pan *Toader Baloșe* [*subl. mea*] înaintea noastră și înaintea boierilor noștri”[122]. Și iată cum marele logofăt a ajuns să fie confundat cu Toader Băloș logofăt! Cariera acestuia am analizat-o în paginile precedente. Comparând-o cu aceea a lui Toader mare logofăt, se vede bine că nu poate fi vorba de nici o suprapunere. Dar cum rămâne cu documentul din 1537, a cărui autenticitate nu poate fi pusă la îndoială? Singura ipoteză logică pe care specialiștii au putut-o avansa a fost aceea că la mijloc se află o greșeală a pisarului: acesta a scris de trei ori forma corectă „Toader logofăt” și o singură dată, pe locul unde trebuia să se afle titlul, a pus numele „Baloșe”[123]. Că actul are ca beneficiar pe Toader marele logofăt și nu pe Toader Băloș, o dovedește uricul din 9 martie 1535, în care este consemnată cumpărarea de către înaltul dregător a unei seliști pe Răut, *pe această parte a Răutului*, mai jos de Vadul de Piatră, la gura Iligaciului, la Fântâna Rece și a unei alte seliști pe Iligaci, la Fântânile Tătărești, mai sus de Hrinea[124]. Este evident că la 30 aprilie 1537, Toader marele logofăt și-a întregit proprietățile de pe Răut, cumpărând, de data aceasta, o seliște *de partea cealaltă a Răutului.*

Deși ultima lui apariție în documente este din 30 aprilie 1537 (ultimul document integral păstrat din prima domnie a lui Petru Rareș!), se poate considera că Toader și-a încheiat cariera în momentul în care Petru voievod și-a încheiat domnia. Adică, în vara anului 1538. Curând după aceea, la 1 ianuarie 1539, Toader și-a aflat „blândă adormire”, într-o vreme de cumplită tulburare a țării, când atâția mari boieri aveau parte de morți violente. Încă din timpul vieții, pregătindu-se pentru Marea Trecere, Toader și-a aranjat singur locul de îngropăciune. Și-a făcut și lespede din marmură sură, cu o formă neobișnuită (înclinată în două ape) și fără ornamente. În ianuarie 1539, a fost așezat în acest mormânt și deasupra i s-a pus piatra cu inscripția formulată de el: „Această piatră și-a înfrumusețat-o pentru sine, în timpul vieții sale, jupanul Toader, mare logofăt, ca să fie pe groapa lui, în zilele domnului Petru voievod, când și-a pregătit singur groapa. Și s-a strămutat la veșnicele lăcașuri la anul 7047 (1539) luna ianuarie 1”[125].

Pe când la Humor, în fața frescelor proaspete, preoții cântau prohodul pentru robul lui Dumnezeu,Toader, la Suceava era domn Ștefan Lăcustă „cel Mic și Rău”, iar în cetatea Ciceului, Petru Rareș își picta apartamentele cu zugravi bistrițeni...

120 Hurmuzaki, *Documente*, II/1, p. 93.
121 *MEF*, II, p. 272, nr 86.
122 *DIR*, XVI/1, p. 390, nr 352.
123 Ștefan S. Gorovei, *Addenda et corrigenda*, p. 545.
124 *DIR*, XVI/1, p. 372, nr. 337.
125 G. Balș, *Bisericile din veacul XVI*, p. 331–332.



Documentele de proprietate care au ajuns până la noi — admiţând că un însemnat număr s-a pierdut — arată că Toader logofătul nu a fost un mare latifundiar. Nu există ştiri despre ocini moştenite de la înaintaşi, amănunt care întăreşte presupunerea unei origini străine. Singurele căi prin care a intrat în stăpânirea unor pământuri au fost dania domnească şi cumpărătura.

Prin danii de la Bogdan III, Ştefăniţă şi Petru Rareş, Toader a intrat în posesia unui *loc pe partea de dincolo a Bâcului*, între Drăgan şi Purcel, a unui alt *loc pe Cahov*, mai jos de Troian, la Fântâna Mare, a unui *loc la capătul de jos al Beleei*, cu iezercane în acelaşi hotar[126], a unui *loc în pustie, la Cahov*, mai sus de Chicera, unde se apropie drumul cel mare către Cahov, să-şi facă sat şi loc de moară în Cahov[127], a satelor *Zubriceni*, *Hancăuţi* şi *Oneşti*, toate trei pe Trebnih[128], a satului *Brăneşti* pe Sitna, amândouă cuturile, cu mori pe Sitna, a seliştei *Purceleni*, la Terebne, la Peri[129] şi a unor părţi din satul *Starosilţi*[130].

Prin cumpărături „pe banii săi drepţi'', a devenit proprietarul satelor *Bodeşti* peste Prut[131], *Feredeiani* pe Sitna, *Corceşti* pe Cozancea[132], *Tocicani* peste Prut şi al seliştei *Luciani* peste Prut[133], al unei *bucăţi din satul Ruşi* la Cobâle, anume *Cutul*[134], al unei *jumătăţi din Ruşi*, partea de jos[135], al unor *părţi din Derzca*[136] şi al încă trei *selişti : una pe această parte a Răutului*, mai jos de Vadul de Piatră, la gura Iligaciului, *una pe pârâul Iligaci*, la Fântânele Tătăreşti, mai sus de Hrinea[137] şi *alta de partea cealaltă a Răutului*, în dreptul gurii Iligaciului[138]. Suma totală de cumpărare a acestor sate a fost de 1844 de zloţi tătăreşti.

Un document din 1531 arată că Toader logofătul avea şi stupi, pe care-i ţinea într-o prisacă la Bohotin[139].

După moartea proprietarului, cea mai mare parte a acestor moşii a intrat în patrimoniul mănăstirii Humor, prin act de danie făcut de ctitor încă din timpul vieţii. Pentru rest, nu există informaţii despre treceri în stăpânirea unor persoane particulare, încă un semn că Toader logofătul a murit fără urmaşi. Numai pentru satul *Zubriceni* pe Trebnih s-au păstrat două ştiri, din prima jumătate a veacului XVII. La 30 mai 1621, Olena, femeia lui Drăgan Mălai din Bliscenăuţi zălogea părţi din Zubriceni mănăstirii Sf. Sava[140], pentru ca la 5 august 1632, satul să fie arătat ca aparţinând urmaşilor lui Mănăilă Pilipovschi[141]. Singura concluzie logică este aceea că satele şi seliştile fără stăpân de pe urma morţii lui Toader au fost declarate desherente şi au fost luate pe seama domniei. Intrate în

[126] *DIR*, XVI/1, p. 125–126, nr. 119.
[127] *Ibidem*, p. 150, nr. 136.
[128] *Ibidem*, p. 249–250, nr. 221.
[129] *Ibidem*, p. 254, nr. 225.
[130] *Ibidem*, p. 294–295, nr. 260.
[131] *Din tezaurul documentar sucevean*, p. 59, nr. 74.
[132] *DIR*, XVI/1, p. 125–126, nr. 119.
[133] *Ibidem*, p. 150, nr. 136.
[134] *Ibidem*, p. 194, nr. 171.
[135] *Ibidem*, p. 222, nr. 196.
[136] *Ibidem*, p. 221, nr. 195.
[137] *Ibidem*, p. 372, nr. 337.
[138] *Ibidem*, p. 390, nr. 352.
[139] *Ibidem*, p. 334, nr. 301.
[140] *DIR*, XVII/5, p. 54, nr. 64.
[141] *Catalogul documentelor moldoveneşti din Arhiva Istorică Centrală a Statului*, vol. II, Bucureşti, 1959, p. 174, nr. 805.

domeniul domnesc, urma lor s-a pierdut şi doar pentru cele vândute sau dăruite mai târziu (cum pare a fi cazul Zubricenilor) există unele mărturii documentare.

Să revenim la satele dăruite de Toader mănăstirii Humor. Un uric din 30 noiembrie 1540 arată cum, la data aceea, marele logofăt dădea aşezământului ctitorit de el satele *Corceşti* pe Cozancea, *Feredeiani* şi *Brăneşti*, ambele pe Sitna [142]. Documentul acesta a ridicat multe semne de întrebare, din cauza neconcordanţei dintre data emiterii lui şi aceea a morţii lui Toader (1 ianuarie 1539). Controversa a fost definitiv înlăturată de C. Cihodaru care a constatat că „uricarul din 1540 a lucrat mecanic la redactarea unui nou uric, general, dar pentru întărirea proprietăţilor mănăstirii. El a înregistrat mai întâi proprietăţile menţionate în urice mai vechi, din secolul XV, şi în continuare a recopiat, fără prea multe modificări, textul documentului obţinut de Bubuiog, puţin timp înainte de moartea sa, referitor la cele trei sate donate de el mănăstirii'' [143]. Aceeaşi explicaţie o propusese şi Mihai Costăchescu în 1943 [144], dar fără a intra în amănunte, motiv pentru care, probabil, el n-a mai fost citat în studiul profesorului Cihodaru!

Corceştii şi Feredeianii apar ca proprietăţi ale Humorului şi în întărirea dată de Alexandru Lăpuşneanu la 1554—1555 [145]. Uricul acesta este interesant din mai multe puncte de vedere şi de aceea voi insista asupra lui. Alexandru voievod confirma călugărilor de la Humor ocinile lăsate de Toader Boboioh (Тѡдєрь Бѡбѡїѡхь) la moartea sa: *Corceşti* pe Cozancea, unde a fost curtea lui, *Feredeieni* pe Sitna, *Avrămeni* pe Vâlhovăţ, o *jumătate din Derzca*, *Boboiojii* (Бѡбѡїѡжїи) pe Bâc, între Drăgan şi Purcel, o *jumătate din Rusi*, în Cobâlea, o bucată din acelaşi sat *Rusi*, anume cutul de către biserică, *Davidova* în gura Bâcului, malul Nistrului şi cu toate iezăraşele, *Boboiojii* la Beleoa şi *Boboiojii* pe din jos pe de Troian, la Fântâna Mare.

Este pentru prima oară când Toader logofătul apare şi cu un al doilea nume: Boboioh. Este, de asemenea, şi prima dovadă că cele trei locuri în pustie, primite în 1518, căpătaseră, toate, denumirea Boboioji. Cunoscând procesul de formare a numelor de aşezări înainte de mijlocul veacului XVI, mi se pare îndreptăţită opinia lui I. C. Miclescu-Prăjescu, anume că „nu logofătul a luat numele unui sat, ci că satele s-au chemat după el'' [146]. Dacă Boboioh era şi numele strămoşilor lui Toader sau era numai o poreclă a lui, nu se ştie. După cum nu se ştie de ce acest supranume nu apare niciodată în documente în timpul vieţii logofătului. Că se chema aşa, o dovedesc însă numirile satelor şi aceasta înlătură definitiv ceea ce N. Iorga afirma în 1903, comentând volumul lui E. Kozak, *Die Inschriften aus der Bukowina* (vol. I, Viena, 1903): „De unde va fi scos d-sa că lui Toader i se zicea Bobojog? Eu admisesem numele de familie Balş, referindu-mă la *Doc. Bistriţei*, I, p. XLIV, dar Toma Baloş e din 1548 şi inscripţia din cartea dlui Kozak arată că Toader acesta murise la 1539 încă'' [147].

În vremea lui Ştefăniţă a mai trăit în Moldova un personaj numit Boboiug, fiul lui Trepăduş. La 25 iulie 1570, fiica lui, Cârstina, schimba ocina şi dedina sa,

142 *DIR*, XVI/1, p. 401, nr. 364.

143 C. Cihodaru, *Acte false în colecţia „Documente privind istoria României", seria A (Moldova) (II)*, în „Anuarul Institutului de istorie şi arheologie «A.D. Xenopol»", XXIII/2, 1986, p. 871.

144 Mihai Costăchescu, *Documente de la Ştefăniţă*, p. 65, nota 5.

145 *MEF*, II, p. 294—295, nr. 94. Vezi şi traducerea din *DIR*, XVI/2, p. 40, nr. 41.

146 I.C. Miclescu-Prăjescu, *Despre unii dregători...*, p. 43 (ms.) Aceeaşi opinie şi la Ştefan S. Gorovei, *Addenda et corrigenda*, p. 541.

147 N. Iorga, *Studii şi documente*, VI, p. 613.

din privilegiul de împărţeală ce avusese tatăl ei de la Ştefăniţă, a patra parte din a patra parte din Borâle[148]. Este evident că Boboiug, fiul lui Trepăduş, este altcineva decât Toader logofătul[149]. Mai întâi, pentru că Toader n-a avut copii, apoi pentru că Borâlele nu apar printre moşiile sale şi, în fine, pentru că un eventual urmaş i-ar fi indicat şi dregătoria, nu numai numele şi descendenţa. Chiar în cazul unor simpli dieci sau logofeţi al doilea, copiii lor adaugă la nume titlul părinţilor lor. Cu atât mai mult s-ar fi întâmplat aceasta în cazul unui mare logofăt! La 6 iunie 1621, este atestat din nou numele Bubuiog, de data aceasta în forma: Mariia, călugăriţa Boboiugoae, fata popii Tomii de la Bacău[150].

Dacă în aceste două cazuri, o legătură de rudenie cu marele logofăt se exclude de la început, în cel de-al treilea caz, pe care-l voi prezenta imediat, lucrurile devin mai complicate. La 13 martie 1618, Anastasie Crimca primea întărire domnească pentru mai mulţi ţigani, dintre care unul cumpărat „de la Bubuegoaea [...], din uricul pe care l-a avut de la Ştefan voievod cel Tânăr, fiul lui Bogdan voievod cel Bătrân, pe care l-a avut împreună cu Boboiug logofăt"[151]. În veacul XVII, cu numele „*Boboiug logofăt*" era desemnat dregătorul lui Petru Rareş care avusese, într-adevăr, uric de la Ştefăniţă pentru ţiganii cumpăraţi din Ardeal. De atunci trecuseră însă aproape o sută de ani şi, chiar dacă mitropolitul Crimca făcuse cumpărătura anterior datei când a obţinut întărirea domnească, tot sunt la mijloc câteva decenii bune. Să fie Bubuegoaea din 1618, Marta din inscripţia Apostolului de la 1540? Răstimpul este prea mare. Şi apoi, cum putuse ea să aibă uric *împreună* cu Bubuiog logofătul, de la Ştefăniţă, când, la vremea aceea, Toader o mai avea încă de soţie pe Anastasia, moartă abia în domnia lui Petru Rareş? Sunt unele elemente pentru a presupune că în uricul lui Anastasie Crimca este pomenită o soţie a lui Toader logofătul şi altele pentru a infirma această ipoteză.

După această lungă paranteză, să revenim la documentul lui Alexandru Lăpuşneanu din 1554—1555. Pe lângă informaţiile preţioase comentate mai înainte, acest uric indică şi locul unde s-a aflat curtea lui Toader: la *Corceşti pe Cozancea*.

Satele lăsate de ctitor mănăstirii Humor au avut şi ele istoria lor. O voi înfăţişa în continuare, în limita informaţiilor de care am dispus.

Pentru *Bubuiojii de pe Cahova*, mai jos de Troian, la Fântâna Mare, mănăstirea a mai primit o întărire domnească, la 20 aprilie 1555[152]. Vechile hrisoave păstrate cu străşnicie de călugări nu-l vor împiedica însă pe Ioan vodă să confişte satele mănăstirilor, puţini ani după aceea. Bubuiojii au ajuns în stăpânirea lui Ivan uşarul. Murind Ioan vodă, călugării au început procesul pentru sat şi, în vremea lui Ieremia Movilă, au reintrat în posesia acestuia[153]. Dar aventura Bubuiojilor nu avea să se încheie aici. În veacul XVIII, în timpul războaielor dintre ruşi, austrieci şi turci, satul va fi „luat în silă" de turci. Călugării fac jalbă şi, la 31 martie 1774, divanul cnejiei Moldovei confirmă autenticitatea urice-

[148] *DIR*, XVI/2, p. 234, nr. 246.

[149] Totuşi, această identificare a fost propusă, ca posibilă, de Mihai Costăchescu (*Documente de la Ştefăniţă*, p. 66) şi admisă, ca sigură, de I.C. Miclescu-Prăjescu (*op. cit.*, anexa 1) şi Adrian Vătămanu (*Trei mari dregători...*, p. 11—12).

[150] *DIR*, XVII/5, p. 55, nr. 65.

[151] *Ibidem*, XVII/4, p. 239, nr. 303.

[152] Teodor Balan, *Documente bucovinene*, I, p. 57, nr. 21.

[153] Documentul publicat în întregime: *ibidem*, p. 131, nr. 53; un rezumat în *DIR*, XVI/4, p. 255, nr. 314.

lor mănăstirii pentru Bubuiugii din jos de Troian, la Fântâna Mare, în olatul Renilor. Documentul povesteşte mai departe cum Ghedeon proegumen şi Calistru ieromonah, trimişi din porunca mareşalului Rumianţev la comandantul de Ismail pentru cercetarea cazului, au dus cu ei numai câteva privilegii, „fiind vremile tulburate" şi „ca să nu se primejduiască la drum, după cum s-au întâmplat la mulţi". Aşa că la Ismail au fost duse doar cărţile mai noi ale Bubuiugilor: două urice de la Ieremia Movilă, din 27 august 1598 şi, respectiv, 1599[154]. Impresionantă grija călugărilor de la Humor pentru hrisoavele lor, grijă care decurgea din conştiinţa că valoarea actelor creşte o dată cu vechimea lor!

Se pare că şi satul *Avrămeni* pe Vâlhovăţ a avut parte de un tratament abuziv, chiar din partea lui Alexandru Lăpuşneanu. La 12 aprilie 1558, Anton gomenic primea de la domnie o jumătate din acest sat, pentru slujbă credincioasă. Din cuprinsul documentului reiese că jumătatea din Avrămeni „a fost de cumpărătură a panului Toader logofăt [...]. Şi uricul ce l-a avut de cumpărătură de la Petru voievod, încă domnia mea l-am rupt"[155]. Şi aceasta, după ce Alexandru Lăpuşneanu însuşi întărise, câţiva ani înainte, proprietatea mănăstirii Humor!

Unele dintre satele lăsate de Toader logofătul vor fi, mai târziu, vândute sau schimbate de călugări. Aşa pare să fie cazul *Bubuiugilor* de pe Bâc, care apar între cumpărăturile lui Ion Golăi logofătul, fără a se preciza cine a făcut vânzarea[156]. În schimb, se ştie că mănăstirea a dat, în 1555, *seliştile de pe Răut* pentru un sfert din Băişeşti[157]. La fel s-a întâmplat şi cu *părţile din Derzca*, schimbate cu Stroici marele logofăt, pentru o altă bucată din Băişeşti[158]. După moartea logofătului, apar şi aici neînţelegerile. La 5 noiembrie 1628, călugării de la Humor au prezentat în faţa instanţei un ispisoc de schimb de la Ieremia Movilă în care se arăta că mănăstirea a avut părţi din Derzca danie de la „răposatul Bubuiog logofăt", părţi pe care le-a schimbat cu Stroici logofătul. Luca Stroici a dat părţile lui din Băişeşti, pe care le avea de schimb de la nepoţii lui, Constantin şi Cârstiian, fiii lui Ionaşco Rotompănescul uricar şi de cumpărătură de la mănăstirea Voroneţ. Stroici n-a făcut însă Humorului ispisoc pe aceste părţi din Băişeşti şi, după moartea lui, fiii lui Ionaşco Rotompănescul le-au luat înapoi, în timp ce călugării au rămas cu părţile lor din Derzca. Această stare de lucruri a fost recunoscută de Ionaşco, fiul logofătului Stroici, care s-a şi „înscris însuşi cu mâna sa în sfântul mare pomelnic" al Humorului. Mai târziu, un fiu al lui Curt Celebi, ginerele lui Stroici logofăt, şi-a revendicat şi părţile din Derzca, revenite de drept călugărilor. Aceştia au adus însă domnului „catastiful şi pomelnicul cel mare de la sfânta mănăstire", în care a fost găsit numele lui Ionaşco Stroici „scris însuşi cu mâna sa în marele pomelnic; şi a avut pomenire din an în an"[159]. Cu aceasta, procesul pentru părţile din Derzca s-a încheiat în favoarea călugărilor. Avea să înceapă din nou, în domnia lui Vasile Lupu, din pricina unui anume Moisă. Dar şi atunci, mănăstirea a avut câştig de cauză, prezentând hrisoave care dovedeau că părţile acelea fuseseră cumpărate de „Bubuiug logofătul"[160].

[154] *Din tezaurul documentar sucevean*, p. 416, nr. 1246.
[155] *DIR*, XVI/2, p. 112, nr. 103.
[156] *Ibidem*, XVI/3, p. 197, nr. 253.
[157] Teodor Balan, *Documente bucovinenene*, I, p. 57, nr. 21.
[158] *DIR*, XVII/1, p. 224, nr. 310.
[159] *DRH*, XIX. întocmit de Haralambie Chirca, Bucureşti, 1969, p. 566–567, nr. 416.
[160] *Din tezaurul documentar sucevean*, p. 151, nr. 397.



„[...] am dat şi am întărit de la noi, în Ţara noastră a Moldovei, ale lor drepte ocini, ce-au dat și au lăsat panul Toader Boboioh logofătul, la moartea sa, sfintei noastre mănăstiri Humor, pe care el a înnoit-o şi a zidit-o şi a înfrumuseţat-o şi a întărit-o şi unde a şi fost înmormântat, şi a dat toate din moşiile câte le-a avut din privilegii, din danie și din cumpărătură, ce-a avut el în Ţara noastră a Moldovei"[161]. Uricul lui Alexandru Lăpuşneanu din care am citat înfăţişează, în puţine cuvinte, latura cea mai cunoscută a activității ctitoricești desfăşurate de Toader logofătul: înălţarea, pictarea și înzestrarea noii biserici de la Humor.

Pe pârâul Humorului (Homor, în documentele medievale), exista, încă de la începutul veacului XV[162], o mânăstire cu hramul Adormirii Maicii Domnului, ctitorită de Ion (Oană) vornicul[163]. Numele apei, preluat apoi şi de aşezământul monahal, are o etimologie ungurească (*hamar* = repede). Cei care au denumit Homor (Repedea) acest afluent al Moldovei trebuie să fi fost străvechii proprietari din zonă, veniţi de peste munţi o dată cu descălecătorii sau şi mai înainte. Pârâul Homor se afla, de altfel, în interiorul a ceea ce, cu alt prilej, am numit centura de apărare a Băii, un lanţ închis de sate şi selişti, ai căror stăpâni purtau nume de origine ardelenească[164] (de exemplu, în imediata apropiere a mănăstirii se găsea Seliştea lui *Dieneș*).

Aşezământul fondat de Oană vornicul avea proporţii destul de reduse; ruinele lui s-au păstrat până în zilele noastre. Era însă o mănăstire cu viaţă de obşte, cârmuită de egumeni (numele unora dintre ei ne sunt cunoscute) şi înzestrată cu sate şi preţioase cărţi de cult. Deşi ctitorie boierească, Humorul s-a bucurat de la început de atenţia şi grija domnilor de la Suceava. În 1415, Alexandru cel Bun îi făcea o danie „pentru pomenirea sfântrăposaţilor părinţilor noştri și pentru pomenirea şi sănătatea domniei mele şi a copiilor domniei mele"[165]. Fiul lui, Ştefan II, va face un gest asemănător, „pentru sănătatea noastră şi pentru sufletul sfântrăposaţilor noştri părinţi", scutind de vamă carele cu peşte ale mănăstirii[166]. Călugării de la Humor au avut a se ruga şi pentru Petru vodă Aron şi părinţii săi, în schimbul unei noi scutiri de vamă la peşte acordată la 5 octombrie 1454[167]. Şi Ştefan cel Mare, încă din primii ani de domnie, se va îngriji de acest aşezământ: la 30 august 1459, el dădea un obroc anual de cinci buţi de vin „întru pomenirea sfântrăposaţilor noştri părinţi şi pentru sănătatea noastră, ca să întărim mănăstirea noastră numită Homor"[168]. În fine, în 1473, din porunca aceluiaşi domn, ieromonahul Nicodim copia şi împodobea cu miniaturi un splendid Tetraevanghel pentru mănăstirea Humor[169], îmbrăcat, câţiva ani mai târziu, într-o ferecătură de argint cu bogate ornamente[170].

[161] *MEF*, II, p. 296, nr. 94.

[162] Mănăstirea exista deja la 13 aprilie 1415, cînd Alexandru cel Bun îi făcea o danie *DRH*, I, p. 58, nr. 40).

[163] Despre acest boier şi familia lui: Mihai Costăchescu, *Neamul lui Oană, dvornic de Succava*, și *satele lui*, extras din „Cercetări istorice", V, 1929, nr. 1 .

[164] Maria Magdalena Székely, *Familii de boieri din Moldova de origine transilvăneană (secolele XIV—XVI)*, în „Arhiva genealogică" I(VI), 1994, 1—2, p. 103.

[165] *DRH*, I, p. 58, nr. 40.

[166] *Ibidem*, p. 366, nr. 258.

[167] *Ibidem*, II, p. 60, nr. 42.

[168] *Ibidem*, p. 123, nr. 86.

[169] *Repertoriul monumentelor şi obiectelor de artă...*, p. 388, nr. 144 (textul epilogului).

[170] *Ibidem*, p. 340, nr. 118.

Cartea aceasta, care ascundea, între scoarţele ei, celebrul portret al lui Ştefan cel Mare, va fi adesea părtaşa unor momente tragice din viaţa Moldovei sau a domnilor ei. Reconstituirea istoriei Tetraevanghelului de la Humor i-a oferit profesorului Emil Turdeanu prilejul de a aşterne pe hârtie o pagină de autentică literatură: „În 1538, pe când sultanul Soliman pătrunse «în biata Ţară a Moldovei» — spune o altă inscripţie — cu mare mulţime de oşti, ca să pedepsească pe ambiţiosul Petru Rareş, călugării de la Homor trimit în grabă cartea la Ciceu, în cetate. Aci o găseşte Petru Rareş, după fuga sa atât de pitoresc descrisă de Ureche şi, în ceasurile lungi de aşteptare, cu inima învăluită de planuri îndrăzneţe, va fi privit adesea chipul tătâne-său, «bătrânul Ştefan vodă», din fruntea Tetraevanghelului. Apoi, când ceasurile aşteptării s-au împlinit şi voievodul a izbutit să-şi croiască drum spre Constantinopol, el a luat cu sine şi cartea care-i trezea, în rugă şi în ambiţii, icoana părintească. Întors în domnie în 1541, Petru Rareş aşeză iarăşi cartea la hramul său, ca prinos vecinic pentru amintirea lui Ştefan vodă şi a sa" [171].

Daniile domneşti de sate, scutirile de vămi şi, în sfârşit, închinarea Evangheliei cu portretul lui Ştefan cel Mare sunt dovezi că Humorul avea un statut special, privilegiat aş spune, faţă de celelalte mănăstiri boiereşti „de familie". Şi erau multe din acestea în pământul Moldovei, construite de oameni ale căror nume nu ne mai spun astăzi nimic, aşezăminte risipite în vâltoarea vremurilor [172]. Gesturile domnilor faţă de mănăstirea Humor mă îndeamnă să presupun că aceştia se considerau copărtaşi la actul ctitoricesc. Ipoteza este susţinută şi de atitudinea lui Petru Rareş faţă de mănăstire. „Cu bunăvoia Tatălui şi ajutorul Fiului şi săvârşirea Sfântului Duh — se spune în pisania *noii* biserici —, prin voinţa şi cu sprijinul binecinstitorului domn Petru voievod, fiul bătrânului Ştefan voievod, s-a început şi s-a zidit acest hram întru numele Cinstitei Adormiri a Preacuratei şi Prea bine cuvântatei Stăpâne a Noastre, de Dumnezeu Născătoare şi Pururea Fecioară, Maria, cu darea de bani şi osteneala robului lui Dumnezeu jupan Theodor mare logofăt şi ale soţiei sale, Anastasia. În anul 7038 (1530), luna august 15" [173].

Pe baza informaţiilor furnizate de această inscripţie şi a reperelor cunoscute din biografia lui Toader logofătul, se poate calcula cu aproximaţie perioada când s-a pus piatra de temelie a edificiului:

a. nu mai târziu de 29 septembrie 1527 — data morţii Anastasiei —, căci jupâneasa este pomenită alături de soţul ei, în calitate de ctitor;

b. nu mai devreme de ianuarie 1527 — când a avut loc ungerea lui Petru Rareş —, întrucât construcţia a început „prin voinţa şi cu sprijinul" lui;

c. nu în răstimpul mai—noiembrie 1527, când logofătul s-a aflat la Istanbul.

În concluzie, lucrările de construcţie la noua mănăstire Humor s-au declanşat în primele patru luni ale anului 1527, foarte probabil la începutul primăverii (martie—aprilie).

Aceasta înseamnă că la puţin timp după urcarea sa pe tron, Petru Rareş şi-a exprimat „voinţa" de a avea o biserică nouă la Humor, ca şi când el, şi nu

[171] Emil Turdeanu, *Manuscrise slave din timpul lui Ştefan cel Mare*, în „Cercetări literare", V, 1943, p. 122.

[172] Pentru aceste străvechi aşezăminte vezi N. Grigoraş, *Primele mănăstiri şi biserici moldoveneşti. Ctitorii şi proprietăţi boiereşti*, în „Studii şi cercetări istorice", XX, 1947, p. 114—130, deşi concluziile studiului nu sunt mulţumitoare.

[173] Traducerea pisaniei am efectuat-o după fotografia publicată în G. Balş, *Bisericile din veacul XVI*, p. 21.

nepoţii lui Oană vornicul, ar fi coborât din neamul ctitorului. Mai mult decât atât, *el*, Petru voievod, şi familia sa sunt pictaţi în atitudini de ctitori în tabloul votiv din naosul Humorului. În nici o altă ctitorie boierească din vremea lui Ştefan cel Mare sau Petru Rareş (Dolheşti, Bălineşti, Arbure, Coşula, Părhăuţi), domnii nu s-au pictat în tablourile votive, cu chivotele bisericilor în mâini!

Acest element şi mărturia din pisanie întăresc presupunerea că mănăstirea de pe apa Humorului avea o semnificaţie anume, astăzi neştiută, pentru domnii Moldovei. Cu alte cuvinte, că *ei* se socoteau ctitorii ai acestui edificiu.

La dorinţa lor sau la poruncă domnească, Toader şi Anastasia au devenit noii ctitori ai Humorului, terminat la 1530 şi pictat în 1535[174]. Faptul că Toader logofătul a construit o biserică, nu pe o ocină strămoşească, ci preluând un vechi drept de ctitorie de la un neam cu urmaşi în viaţă, este încă un indiciu al originii sale străine.

La Humor, marele logofăt a strămutat în biserică rămăşiţele Anastasiei, moartă cu trei ani înainte de terminarea edificiului, şi şi-a pregătit sieşi locul de veşnică odihnă. Deasupra mormântului gol, s-a pictat în genunchi, în faţa Mântuitorului şi a Maicii Sale, cu un filacter în mâna stângă şi chivotul bisericii în dreapta. Trăsăturile chipului i se disting şi astăzi cu limpezime: ochi mari, faţă rotundă, mustaţă subţire şi barbă tunsă scurt. Veşmintele-i sunt asemănătoare cu cele purtate de Luca Arbure şi Ioan Tăutul în portretele votive din ctitoriile lor[175]. Pe cap are o bonetă albastră, strânsă pe frunte cu o bandă galbenă, poate unul din acele *pilleum* pe care bistriţenii le trimiteau în dar domnilor şi boierilor din Moldova. Costumul este completat de un anteriu roşu cu guler de aceeaşi culoare, ale cărui mâneci largi ies prin despicăturile unui caftan galben cu guler albastru. În picioare, logofătul poartă încălţări roşii cu vârfurile ascuţite şi talpa dreaptă.

Un ultim element (ultim ca ordine, nu şi ca importanţă) se mai poate adăuga la portretul lui Toader marele logofăt. Sub supravegherea lui, episcopul cărturar Macarie şi-a alcătuit letopiseţul, în predoslovia căruia a consemnat: „Ne-am apucat deci şi noi care, după putere şi până acum ne silim cu dragoste de muncă pentru astfel de lucruri, să tragem lanţul cuvintelor până la anii şi împărăţiile din vremea noastră, nu din trufia înaltei înţelepciuni retoriceşti, ci urmând porunca domnească a lui Petru, adică cel ales, cel cumplit pentru duşmani, fiul lui Ştefan voievod cel Viteaz, şi a marelui său logofăt, chir Theodor"[176].



Pârcălab de Cetatea Nouă şi apoi mare logofăt, Toader (Bubuiog) este, fără îndoială, una dintre cele mai interesante figuri de boieri din vremea lui Petru Rareş. Poate datorită numeroaselor enigme pe care le închide biografia sa. Se

[174] Detalii cu privire la planul bisericii, dispunerea şi semnificaţia picturii interioare şi exterioare, precum şi alte elemente de istorie a artei şi arhitecturii, în: G. Balş, *Bisericile din veacul XVI*; Sorin Ulea, *Originea şi semnificaţia ideologică a picturii exterioare moldoveneşti*, I, II, în „Studii şi cercetări de istoria artei", 1, 1963, p. 57—93 şi 1, 1972, p. 37—53; *Istoria artelor plastice în România*, sub îngrijirea prof. George Oprescu, vol. I, Bucureşti, 1968; Virgil Vătăşianu, *Pictura murală din nordul Moldovei*, Bucureşti, 1974; Vasile Drăguţ, *Pictura murală din Moldova*, Bucureşti, 1982 şi în monografiile: Ştefan Balş, *Mănăstirea Humor*, Bucureşti, 1965 şi Vasile Drăguţ, *Humor*, Bucureşti, 1973.

[175] Pentru amănunte privitoare la veşmintele ctitorilor de la Humor vezi Corina Nicolescu, *Istoria costumului de curte în ţările române (secolele XIV—XVIII)*, Bucureşti, 1970, p. 260 şi *passim*.

[176] *Cronicile slavo-române din sec. XV—XVI publicate de Ion Bogdan*, ediţie revăzută de P.P. Panaitescu, Bucureşti, 1959, p. 90.

pare că era descendentul unei familii străine, probabil sârbeşti, nobile în orice caz, după cum o indică titlul de „jupan”. În afară de nume, nu se ştie însă nimic altceva despre părinţi. Mai mult: nu se poate da o explicaţie faptului că supranumele Bubuiog apare de-abia după moartea sa.

A străbătut un *cursus honorum* de la o modestă funcţie pe lângă postelnicie până la dregătoria cea mai înaltă. Dar nu se poate preciza nici momentul şi nici felul în care a ajuns în slujbă la curte. A îndeplinit delicate misiuni diplomatice în Polonia, în Transilvania — pe lângă Aloisio Gritti şi în Ungaria — pe lângă Ferdinand de Habsburg. A participat la bătălia de la Obertyn, conducând, probabil, şi un detaşament moldovenesc. Unde va fi deprins el meşteşugul scrisului, al purtării discuţiilor şi cel al armelor ?

N-a avut ocini moştenite din străbuni şi, în general, n-a fost un mare proprietar de pământuri. Dar era om cu avere, de vreme ce a putut construi şi picta, „cu darea sa de bani”, o mănăstire ca Humorul. Temeiul acestei averi rămâne însă necunoscut.

Activitatea ctitoricească şi-a desfăşurat-o în jurul unui monument, el însuşi, misterios: Humorul, veche mănăstire boierească, înzestrată de domni ca o adevărată ctitorie dinastică, păstrătoarea singurului portret în miniatură al lui Ştefan cel Mare.

Dar, în ciuda tuturor enigmelor legate de personalitatea sa, Toader logofătul este singurul dregător din vremea lui Petru Rareş ale cărui trăsături fizionomice sunt cunoscute. După cum, este şi unicul boier moldovean al acelor vremi reprezentat, fie şi schematic, într-o stampă de epocă.